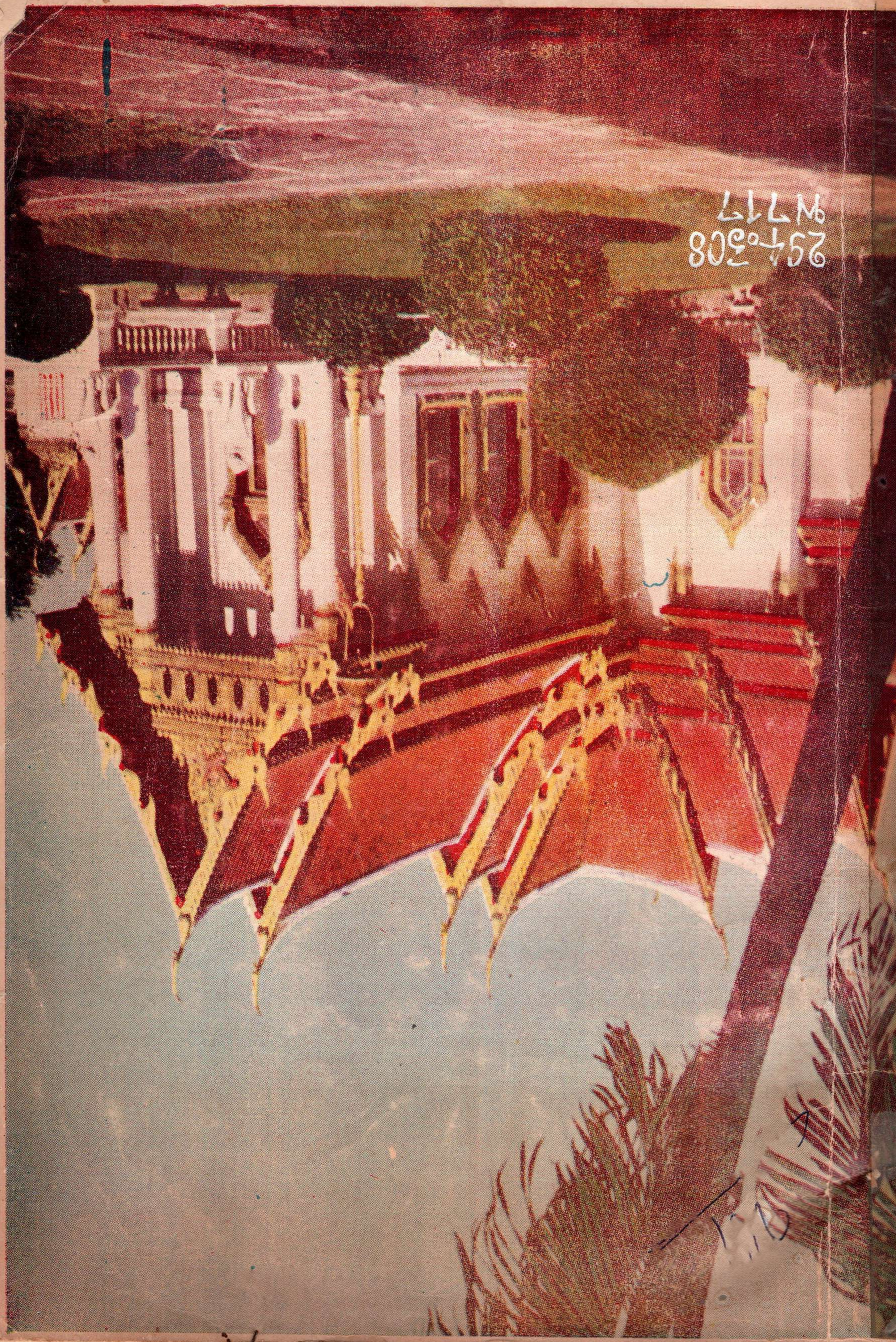
٩٧٦٨٥٤٥٤٩٥٤

หอสมุดแห่งชาติ
30 ธ.ค. 2530
กรมศิลปากร

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

ประเพณีมีเทศน์มหาชาติ

และ

เวสสันตรชาดก ในมหานิบาต

กัณฑ์ ทศพร และหิมพานต์

พิมพ์เป็นอนุสรณ์

งานนมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตร

มีเทศน์มหาชาติทำนองหลวง

ประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๒

๒๘ กุมภาพันธ์ ๑—๓ มีนาคม ๒๕๐๒

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศึกษาคำนำหลักนามเฉพาะในวรรณคดีและวรรณกรรมไทย

ของ

ณัฐพร ทองทิพย์ รหัส ๔๗๓๐๔๐๙

เลขห้อง ท๘๑.
เลขหมู่ ๒๙๔.๓๐๘
ณ๑๑๗
หมายเลขทะเบียน ๒.๓๐ อ.๖๘๘๘

คำปรารภ

งานประเพณีประจำปีของวัดเบญจมบพิตร คืองานนมัสการพระพุทธชินราช อันได้งดเว้นมาเป็นเวลาหลายปี และได้ทำการฟื้นฟูให้มีอีก หลังจากมหาสงครามผ่านพ้นไปแล้ว เพื่อหาทุนทำการปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุต่าง ๆ ในพระอาราม บางปีก็มีเพียงย่นย่อบางปีก็มีอย่างมโหฬาร สุดแต่สถานะการณ์จะอำนวย จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๙๘ และหลังจากนั้นมาก็ไม่สามารถจะจัดงานให้มีโหฬารได้อีก เพราะอะไร ท่านผู้มีอุปการคุณคงจะทราบดีด้วยกันแล้ว แต่ถึงอย่างนั้น ทางวัดก็มิได้ละงานอันเป็นบุญเป็นกุศลนี้เสียเลย คงจัดเฉพาะงานแผนกการกุศล คือมีเทศน์มหาชาติทำนองหลวง ในพระบรมราชูปถัมภ์ และเชิดพระอุโบสถให้ประชาชนนมัสการพระพุทธชินราช เป็นประจำปี ดังที่ปรากฏในงานประจำปีตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๙ เป็นต้นมา แท้จริง ทางวัดก็ประสงค์จะจัดงานทั้ง ๒ แผนก คือแผนกออกรานและมหรสพ และแผนกการกุศล แต่เมื่อจัดมา ๆ ผลที่พึงประสงค์คือได้ทุนมาทำการปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุไม่ได้เต็มตามความประสงค์ นอกจากความเหนื่อยเหนื่อย ในเฉพาะแผนกการออกร้านและมหรสพ นอกจากจะไม่ได้ผลสำหรับเลี้ยงตนเองแล้ว ยังจะต้องชักทุนจากแผนกการกุศลไปใช้จ่ายอีก ซึ่งเป็นการไม่

เหมาะสมด้วยประการทั้งปวง ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ เมื่อได้มีการประชุมปรึกษาหารือกันโดยรอบคอบแล้ว จึงได้ตกลงจักให้มีเฉพาะแผนกการกุศลเท่านั้น เพราะนอกจากจะเป็นงานบุญงานกุศลอันมีผลพอเป็นทุนทำการปฏิสังขรณ์ได้บ้างแล้ว ยังนับว่าได้สนองศรัทธาของท่านผู้บริจาคได้เต็มตามความประสงค์ด้วย.

เมื่อเสร็จจากงานมีเทศน์มหาชาติ ประจำปี ๒๕๐๑ แล้ว ทางวัดก็ได้ทำการปฏิสังขรณ์ประตูและหน้าต่าง พระที่นั่งทรงผนวช โดยได้จ้างเหมาช่างทำการลงรัก เขียนลายตามแบบของเดิม และบัดทอง รดน้ำ ใหม่หมด รวม ๓ ประตู และ ๑๔ ช่องหน้าต่าง เป็นราคาทั้งสิ้น ๒๗,๑๐๐.๐๐ บาท และได้ทำการทาสีน้ำปูนกำแพงวัด ๓ ด้าน เป็นเงินทั้งสิ้น ๓๘,๐๐๐.๐๐ บาท และทำการทาสีน้ำปูนพระที่นั่งทรงธรรม และหมู่พระที่นั่งทรงผนวชอีก เป็นเงินทั้งสิ้น ๑๓,๐๐๐.๐๐ บาท ขณะนี้กำลังทำการลงรัก เขียนลาย และบัดทองรดน้ำ ประตูหน้าต่าง พระวิหารสมเด็จ ส.ผ. รวม ๓ ประตู ๒๘ ช่องหน้าต่าง ซึ่งจะต้องจ่ายอีก เป็นเงินทั้งสิ้น ๔๙,๘๐๐.๐๐ บาท การที่ทางวัดต้องทำการปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุต่าง ๆ มาโดยลำดับนี้ ก็เพื่อให้ถาวรวัตถุนั้น ๆ มีความสวยงามและเรียบร้อยอยู่เสมอ เพื่อเชิดชูศิลปกรรมของไทย ต่อชาวต่างประเทศที่มาชม เพราะปรากฏว่าเวลานี้ วัดเบญจมบพิตร เป็นสถานที่ชาวต่างประเทศทุกเพศทุกวัยเมื่อเข้ามาประเทศไทยแล้ว จะต้องมาชมอยู่เสมอ วันหนึ่ง ๆ ไม่ต่ำกว่า ๕๐ ราย แต่ถึงแม้ว่า ทางวัดจะได้พยายามทำการปฏิสังขรณ์

ซ่อมแซมให้สวยสดงดงาม อย่างไรก็ตาม ก็ไม่พ้นคนอันธพาล
สันดานหยาบที่จะคอยทำลายอยู่เสมอ โดยเฉพาะในปลายปี ๒๕๐๑
และต้นปี ๒๕๐๒ นี้ มีคนพาลสันดานหยาบมาขโมยลอกทองที่ปิดตาม
ประตูและหน้าต่างพระอุโบสถภายนอกทั้งหมด ซึ่งนอกจากจะเป็น
การทำลายถาวรวัตถุทางพระพุทธศาสนาแล้ว ยังเป็นการทำให้
ขายหน้าต่อชาวต่างประเทศที่เข้ามาชมด้วย เพราะประเทศไทยเป็น
ประเทศที่ประชาชนนับถือพระพุทธศาสนา แต่แล้วประชาชนใน
ประเทศพระพุทธศาสนา ที่เป็นพาลสันดานหยาบกลับประพฤติ
ไปในทางที่ตรงกันข้ามกับพระศาสนาสั่งสอน จึงเป็นที่น่าเศร้าเสียใจ
อย่างยิ่ง ทำอย่างไรจึงจะให้เหตุการณ์อย่างนี้เป็นไปไม่ได้ ฉะนั้น
จึงขอฝากท่านผู้รู้ทั้งหลายช่วยกันคิดกำจัดด้วย. ทางวัดมีหน้าที่
แต่เพียงเทศน์สั่งสอน แต่ไม่มีอำนาจจะกำจัดได้ ฯ

สำหรับงานประจำปี ๒๕๐๒ นี้ ก็ได้จัดเฉพาะแผนกการกุศล
คือมีเทศน์มหาชาติท้านองหลวง ในพระบรมราชูปถัมภ์ เท่านั้น
เพราะทางวัดยังไม่พร้อมที่จะจัดการให้ดีกว่านี้ และโดยที่ในงาน
ทุกปีมา ทางวัดได้จัดพิมพ์หนังสือเป็นอนุสรณ์บรรณาการแก่ท่าน
ผู้ช่วยอุปถัมภ์และมีอุปการคุณร่วมในงานนี้ นอกจากจะเป็นอนุสรณ์
ถึงงานแล้ว ยังเป็นการเผยแผ่ความรู้ทั้งทางประวัติและทางธรรม
อีกด้วย สำหรับงานประจำปีนี้ โดยที่พิจารณ์เห็นว่า ทางวัดได้
จัดงานมีเทศน์มหาชาติมาหลายปีแล้ว การฟังเทศน์มหาชาติ
นอกจากจะฟังเป็นทำนองแล้ว บางท่านก็ไม่สามารถจะฟังได้โดย

ตลอดทุกกัณฑ์ จึงเป็นการยากที่จะรู้เรื่องมหาชาติได้โดยแจ้งชัด ฉะนั้น จึงจัดพิมพ์เรื่อง "ประเพณีมเทศน์มหาชาติ" โดยผู้แต่งใช้นามย่อว่า น.ป. ซึ่งเข้าใจว่าเป็นพระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ มีสำนวนโวหารอันไพเราะ ทั้งกระบวนความที่แต่งอธิบายก็แยบยลน่าอ่านอย่างยิ่ง เป็นทางให้รู้จักประเพณีมเทศน์มหาชาติเป็นอย่างดี อีกเรื่องหนึ่งคือเรื่อง "เวสสันตรชาดก" อันปรากฏในนิบาตชาดก เล่ม ๒๒ ตอนมหานิบาต รวม ๑๓ กัณฑ์ ซึ่งพระมหาเถรานุเถระ และคฤหัสถ์ที่เป็นปราชญ์ แปลไว้และพิมพ์สนองพระมหากรุณาธิคุณในสมเด็จพระบรมมหาราชเจ้า รัชกาลที่ ๕ ดังปรากฏในคำนำของกรมศิลปากรนั้นแล้ว ฯ

โดยที่การจัดพิมพ์เรื่อง "เวสสันตรชาดก" อาจจะมีบางท่านฉงนใจว่า ทำไมไม่พิมพ์เรื่องมหาชาติ ไปจัดพิมพ์เรื่องเวสสันตรชาดกทำไมกัน ดูไม่เข้าเรื่องเลย เพื่อทำความเข้าใจกับท่านผู้ฉงนนั้น จึงขอแจ้งไว้ ณ โอกาสนี้ คือ เนื้อความแห่งมหาชาตินั้น เป็นสำนวนความที่ผู้แต่งใช้ร้อยกรองเป็นทำนองโวหาร บางแห่งก็เกินบางแห่งก็ขาด และเป็นสำนวนความเพื่อความไพเราะเป็นส่วนมาก เป็นการยากที่จะเข้าใจเนื้อความแห่งมหาชาติได้โดยแน่แท้ และโดยที่การแปลนิบาตชาดก เรื่อง "เวสสันตรชาดก" นี้ เป็นพระราชปรารภในสมเด็จพระบรมมหาราชเจ้า รัชกาลที่ ๕ เพื่อให้ทราบเรื่องมหาชาติตามเนื้อความในอรรถกถาชาดกล้วน ๆ ไม่มีสำนวนอื่นมาปน จึงทรงมีพระราชประสงค์จะให้แปลออกเป็นภาษาไทย เพื่อให้เข้าใจกันอย่างแจ้งชัด ฉะนั้นจึงจัดพิมพ์เรื่อง "เวสสันตรชาดก"

ดังปรากฏอยู่นั้น แต่การพิมพ์ครั้งนี้ ไม่สามารถจะพิมพ์หมดทั้ง ๑๓ กัณฑ์ได้ จึงพิมพ์เพียง ๒ กัณฑ์ก่อน และในปีต่อไป จะได้พิมพ์กัณฑ์ต่อ ๆ ไปจนจบ ทั้งนี้เพราะหนังสือเวสสันตรชาดกนี้ มีเนื้อความยาวมาก เป็นหนังสือถึง ๓๔ ยก ยากที่จะพิมพ์ให้จบได้ เนื่องจากทุนในการพิมพ์ ฉะนั้น จึงของภัยท่านผู้อ่านไว้ในโอกาสนี้ด้วย.

ในที่สุดนี้ คณะสงฆ์วัดเบญจมบพิตร รู้สึกซาบซึ้งในกุศลศรัทธาของท่านทั้งหลายเป็นอย่างยิ่ง ที่ได้บริจาคอุปถัมภ์งานมิเทศน์มหาชาติ นมัสการพระพุทธชินราช นี้มาด้วยดี โดยเฉพาะสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก์ ที่ทรงพระมหากรุณารับงานมิเทศน์มหาชาตินี้ไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ โดยพระราชทานเครื่องกัณฑ์ของหลวงบูชาธรรมในกัณฑ์ทศพร พร้อมด้วยจตุปัจจัยบำรุงพระอาราม ขออานุภาพคุณพระศรีรัตนตรัย และอานิสงส์ผลแห่งบุญกุศลทั้งหลาย จงรวมเป็นปัจจัยมีกำลังอภิบาลสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และพระราชโอรสพระราชธิดา ตลอดถึงพระบรมราชวงศ์ ให้ทรงพระเกษมสำราญ นิราศทุกข์ นิราศโศก นิราศโรคภัยพิบัติอุปัทวันตราย ทรงพระประสงค์สำเร็จความหมายใด ๆ ของพลันสมฤทธิ์ดังพระราชหฤทัยทุกประการ ทรงพระสิริสุขเกษมสานต์เจริญยิ่งด้วย พระชนมายุ วรรณะ สุขะ พละ ตลอดกาลนาน ทรงเป็นพระจักรกางกั้นผองภัยแก่พสกนิกรทุกหมู่เหล่า ๆ และอภิบาลท่านพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ผู้มีจิตเลื่อมใสในพระรัตนตรัย

ให้เจริญยิ่งด้วยจตุรพิธพร คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ ธรรมสารสมบัติ เจริญสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลสมบูรณ์พูนผลด้วยประการทั้งปวง ปราศจากโรคภัยพิบัติอุปัทวันตรายแล้ว ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระบรมพุทธศาสนายิ่ง ๆ ขึ้นไป โดยเฉพาะท่านผู้มีศรัทธาบริจาคทรัพย์บูชาธรรมในการมีเทศน์มหาชาตินี้ โดยทั่วถ้วนเทอญ ฯ

วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

๒๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๒

กำหนดการเทศน์มหาชาติทำนองหลวง

ในงานนมัสการพระพุทธชินราชวัดเบญจมบพิตร

ประจำปี ๒๕๐๒

วันเสาร์ที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ตรงกับวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๓

เวลา ๑๓.๐๐ น.	กัณฑ์ทศพร	พระมงคลวัตรกวี วัดเบญจมบพิตร แสดง
เวลา ๑๔.๐๐ น.	กัณฑ์หิมพานต์	พระกิตติสารโสภน วัดเบญจมบพิตร แสดง
เวลา ๑๕.๐๐ น.	กัณฑ์ทานกัณฑ์	พระครูศัพทสุนทร วัดพระเชตุพน แสดง
เวลา ๑๖.๐๐ น.	กัณฑ์วนประเวศน์	พระครูนายกจริยานุวัตร วัดปรินายก แสดง

วันอาทิตย์ที่ ๑ มีนาคม ตรงกับวันแรม ๖ ค่ำ เดือน ๓

เวลา ๑๔.๐๐ น.	กัณฑ์ชูชก	พระธรรมธราจารย์ วัดสระเกศ แสดง
เวลา ๑๕.๐๐ น.	กัณฑ์จุลพน	พระญาณโสภน วัดสังเวชวิศยาราม แสดง
เวลา ๑๖.๐๐ น.	กัณฑ์มหาพน	พระครูวรปริชาญาณ วัดอนงคาราม แสดง

วันจันทร์ที่ ๒ มีนาคม ตรงกับวันแรม ๗ ค่ำ เดือน ๓

เวลา ๑๔.๐๐ น. กัณฑ์กุมาร พระมหาสุนทร
วัดพระเชตุพน แสดง

เวลา ๑๕.๐๐ น. กัณฑ์มัทรี พระเทพสุธี
วัดมหาธาตุ แสดง

เวลา ๑๖.๐๐ น. กัณฑ์สักกบรรพ พระธรรมไตรโลกาจารย์
วัดอรุณราชวราราม แสดง

วันอังคารที่ ๓ มีนาคม ตรงกับวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๓

เวลา ๑๔.๐๐ น. กัณฑ์มหาราช พระครูสรภาณวิจิตร
วัดเกาะ ธนบุรี แสดง

เวลา ๑๕.๐๐ น. กัณฑ์ฉกษัตริย์ พระมหาสำเริง
วัดเบญจมบพิตร แสดง

เวลา ๑๖.๐๐ น. กัณฑ์นครกัณฑ์ พระราชกิตติเวที
วัดเบญจมบพิตร แสดง

คำนำ

พระเทพกิตติมุนี วัดเบญจมบพิตร ได้มาแจ้งความประสงค์แก่เจ้าหน้าที่แผนกค้นคว้า กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ว่าเนื่องในงานเทศน์มหาชาติ ประจำปี ในงานนมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตร กำหนดวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ และวันที่ ๑–๒–๓ มีนาคม ๒๕๐๒ นี้ คณะกรรมการจัดงานประสงค์จะจัดพิมพ์หนังสือสำหรับแจก เรื่อง ประเพณีมหาชาติ ของผู้แต่งใช้นามย่อว่า น.ป. ซึ่งเข้าใจว่าเป็นพระนิพนธ์ ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ และนิยาตชาดก เล่ม ๒๒ ตอนมหานิยาต เรื่องเวสสันตรชาดก ซึ่งมี ๑๓ กัณฑ์ ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ จะตัดตอนพิมพ์เฉพาะกัณฑ์แรกคือทศพร และกัณฑ์ที่ ๒ คือ หิมพานต์ และในโอกาสต่อไปจะได้จัดพิมพ์อีกทีละกัณฑ์หรือหลายกัณฑ์ จนจบ

ตำนานการสร้างหนังสือนิยาตชาดก มีกล่าวไว้ในนิยาตชาดก ภาค ๒๓ ซึ่งนับเป็นภาคผนวก กล่าวไว้ว่า

"เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสู่สรรคาลัย ในครั้งนั้นเกิดวิโยคโศกเศร้าแก่คนทั้งหลายทั่วไปด้วยความอาลัยและระลึกถึงพระเดชพระคุณ ซึ่งพระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองให้รุ่งเรืองเจริญสุขยิ่งกว่าสมัยใดๆ ที่ปรากฏมาแต่ก่อน ทั้งทรงพระเมตตากรุณาแก่บรรดาประชาชนทุกหมู่เหล่าได้พึ่งพระบารมีอยู่เย็นเป็นสุขสืบกันมาในรัชกาลที่ ๕ ตลอดเวลาถึง ๔๒ ปี เป็นเหตุให้ชาวสยามมีความสวามิภักดิ์รักใคร่ในพระองค์ จนถึงถวายพระนามเป็นพระเกียรติยศพิเศษด้วยเหตุนั้นว่า

"สมเด็จพระยุพยุวมหาราชาธิราช" ครั้นเมื่อพระองค์เสด็จสวรรคต คนทั้งหลายจึงได้พากันปรารภที่จะบำเพ็ญการกุศลอุทิศถวายสนองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยประการต่างๆ เป็นต้นตั้งแต่บำเพ็ญทักษิณานุประทานตลอดจนช่วยกันสร้างวัตถุอันเป็นถาวรประโยชน์ เช่น โรงพยาบาล โรงเรียน และสะพาน เป็นต้น เกิดขึ้นด้วยผลแห่งความกตัญญูกตเวทีมีเป็นอันมากทั่วไปในพระราชอาณาเขตทุกภูมิมณฑล

ในครั้งนั้นมีพวกบัณฑิตซึ่งเรียนรู้ภาษามคธ ทั้งที่เป็นพระภิกษุสงฆ์และเป็นคฤหัสถ์ประสงค์จะบำเพ็ญการกุศลอุทิศถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรึกษาปรารภกันว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้แปลหนังสือนิยาตชาดกพิมพ์พระราชทานแจกในงานพระศพพระเจ้าลูกเธอกรมขุนสุพรรณภาควดี ในพระราชนิพนธ์คำนำหนังสือนั้นได้ทรงแสดงความหวังพระราชหฤทัยไว้ว่าจะมีผู้อุสาหะแปลและพิมพ์หนังสือนิยาตชาดกให้ตลอดทั้งคัมภีร์ ด้วยทรงพระราชดำริว่าถ้าทำได้เช่นนั้นจะเป็นเครื่องอลังการอันสำคัญเกิดขึ้นในหนังสือและภาษาไทยอย่างหนึ่ง เมื่อระลึกถึงกระแสพระราชดำรัสดังกล่าวมา จึงเห็นพร้อมกันว่าถ้าเหล่าผู้รู้ภาษามคธช่วยกันแปลหนังสือนิยาตชาดก ให้สำเร็จตลอดทั้งคัมภีร์ได้ดังพระราชประสงค์ ก็จะเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้บำเพ็ญการกุศลสนองพระเดชพระคุณด้วยน้ำพักน้ำแรง ซึ่งพระองค์คงจะทรงอนุโม-

ทนา เมื่อกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ (๑) ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเป็นประธานอยู่ในเวลานั้น ได้ทราบความปรารภ เห็นพร้อมกันว่า ถ้าช่วยอุดหนุนให้สำเร็จดังความคิดของพวกบัณฑิตได้ก็จะเป็นประโยชน์มาก ได้กราบทูลหารือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็ทรงพระดำริเห็นชอบด้วย และรับจะทรงอุปการะแก่การนั้น กรรมการหอพระสมุด ฯ จึงรับเป็นพนักงานอำนวยการแปลและพิมพ์หนังสือนิบาตชาดก คือ ช่วยบอกกล่าวชักชวนผู้แปลและกำหนดเรื่องให้แปลมิให้ซ้ำกันประการ ๑ รับหาต้นฉบับภาษามคธให้ผู้แปลประการ ๑ รับที่จะรวบรวมหนังสือซึ่งแปลแล้วประการ ๑ และที่สุดรับจะจัดการพิมพ์ตามโอกาสที่จะทำได้ประการ ๑

เมื่อการที่จะแปลหนังสือนิบาตชาดกอุทิศพระราชกุศลถวายสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแพร่หลาย ก็มีผู้เลื่อมใสในการที่จะรับแปลเป็นอันมาก ฝ่ายพระภิกษุสงฆ์มีตั้งแต่สมเด็จพระราชาคณะ ลงมาจนพระราชาคณะฐานานุกรมและเปรียญ ฝ่ายคฤหัสถ์ก็มีตั้งแต่พระยวงศานุวงศ์ลงมาจนข้าราชการกระทรวงต่าง ๆ มีรายพระนามและนามรวมทั้งท่านผู้ที่ได้แปลถวายสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ อยู่ในบัญชี

---

(๑) ถึงรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนากรรมการหอพระสมุด ฯ ขึ้นเป็นราชบัณฑิตยสภา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙

ต่อไปนี้ (๑) ”

เฉพาะนิบาตชาดก เล่ม ๒๒ เป็นเล่มสุดท้ายที่ได้แปลและพิมพ์ถวายพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณ สมเด็จพระบิยมหาราชพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชศรัทธารับพิมพ์ เนื่องในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณ สมเด็จพระบรมชนกนาถในวันอันตรงกับวันเสด็จสวรรคตประจำ พ.ศ. ๒๔๗๔

การที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ในครั้งนี้ ย่อมเป็นการเหมาะสมและเป็นคุณประโยชน์อย่างยิ่ง.

กรมศิลปากร

๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๒

---

(๑) ดูนิบาตชาดก เล่ม ๒๓ พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๔ ฉบับโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร หน้า ๓๓ - ๔๓

ประเพณีมีเทศน์มหาชาติ

การแสดงมหาเวสสันดรชาดก หรือที่พูดกันทั่วไปว่ามีเทศน์มหาชาตินั้น เป็นทานมัยกุศล จึงได้เป็นที่นิยมกันในเมืองไทยยิ่งนัก พุทธศาสนิกชนบางท่านก็จะนึกพิศวงใจว่า เหตุไฉนหนอผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาในกรุงสยาม จึงชอบบำเพ็ญกุศลบริจาคทานในขบวนมีมหาชาตินี้มาก แปลกกว่าการสร้างกุศลโดยนัยอย่างอื่น ๆ ซึ่งน่าจะเห็นได้ว่าเป็นบุญกุศลยิ่งใหญ่กว่า แต่เมื่อผู้ประหลาดใจนั้นดำริตริตรองค้นหาเหตุต่อไปอีกหน่อย ก็คงจะนึกได้ว่า อ้อการที่เทศนามหาชาติเป็นที่นิยมกันในพวกไทยนี้ เพราะมีเหตุสำคัญเป็นเครื่องส่อ ๓ ประการ คือ

๑. เชื่อกันว่า เป็นพระพุทธวจนะซึ่งสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้าได้ตรัสประทานเทศนาแด่พระภิกษุสงฆ์พุทธบริษัท ณ นิโครธาราม ในกรุงกบิลพัสดุ์ ก็แลบรรดาพระพุทธวจนะทั้งหลาย เมื่อผู้ใดได้สดับก็ย่อมเกิดสิริสวัสดิมงคล เป็นกุศลบุญราศี ผู้ยินดีแสวงบุญก็ย่อมมุ่งหมายที่จะพึงบำเพ็ญ

๒. เชื่อกันว่า พระศรีอาริยเมตไตรยเทพยดา ซึ่งจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ต่อพระพุทธศาสนายุของพระศรีสากยมุนิสมณโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ไป อันอุบัติอยู่ในเทวโลกสวรรค์นั้น ได้มีเทวโองการสั่งพระมาลัยมหาเถร อันมีบุญญาภินิหารอย่างยิ่ง ได้ขึ้นไปถึงที่นั้น ให้มาบอกแก่มนุษย์ทั้งหลายในโลกว่า

ถ้าผู้ใดมีความปรารถนาจะใคร่ประสบพบพระศาสนา ของพระศรีอาริย เมตไตรย ซึ่งนิยมกันว่าจะเป็นการที่มนุษย์จะมีความเจริญ เป็นที่เกษมสุขอย่างยิ่งยวด เป็นต้นว่ารูปกงาม หนลงจากยันไดเรือนแล้วจำหน้ากันไม่ได้ ปรารถนาสิ่งใดก็ได้สมประสงค์ ด้วยมีต้นกัลปพฤกษ์สำหรับจะให้ผู้ที่นึกไหนได้นั่น แผ่นดินก็รายเป็นหน้ากลองที่สุดจนน้ำในแม่น้ำก็รำพันกันว่า เต็มเปี่ยมจนกากับมดมไต่ ไหลขึ้นข้างลงข้างอยู่เป็นนิตย์นั้นแล้ว ก็จงให้บุคคลผู้นั้น สดับตรับฟังเวสสันดรชาดกอันประดับด้วยพระคาถาพันในวันและราตรีเดียวให้จบ และให้บูชาด้วยประทีปธูปเทียนธงฉัตรสารพัดดอกไม้ ดอกบัวดอกอุบล จงกลนี ราชพฤกษ์ ดอกผักตบ ให้ครบจำนวนถ้วนสิ่งละพัน ผลอานิสงส์นั้นจะชักนำให้สมมโนรถจำนงฉะนี้ ผู้ซึ่งมุ่งหมายจะใคร่พบศาสนาพระศรีอาริย จึงตั้งใจบำเพ็ญตาม.

๓. มหาชาตินี้ ท่านผู้เทศนาก็สำแดงกระแสเสียงเป็นทำนองอันไพเราะต่าง ๆ ทั้งที่สมาคมก็ครึกครื้น สามารถจะให้เกิดปีติโสมนัสรื่นเริงบันเทิงใจได้ทันใจ ทั้งทานที่บริจาคไปก็ปรากฏแช่สาธุการมีผลได้ทันตาเห็น ผู้ที่หวังความปราโมทย์ ก็ย่อมมุ่งหมายที่จะบำเพ็ญกุศลโดยนัยนี้

อาศัยเหตุที่การมีมหาชาติ ประกอบด้วยมูลข้อสำคัญ ๓ อย่างดังว่านี้ คนที่เพ่งประโยชน์จึงเห็นว่าตนได้พึงพุทธวจนะซึ่งมักถือกันว่าเป็นบุญกุศล ไม่ผิดกันกับสดับธรรมจักรหรืออนัตตลักขณสูตรชั้นหนึ่งแล้วมิหนำ และยังชั่วจะได้พบพระศรีอาริยอีกชั้นหนึ่ง

ด้วย ทั้งก็ยังจะได้สนุกสนานรื่นเริงเป็นอย่างเยี่ยมครึกครื้นไม่หยอก
เลย คิดว่าบำเพ็ญทานมัยกุศลอย่างอื่น ๆ มหาชาติจึงเฟื่องฟูนิยม
กันสืบ ๆ มาจนเห็นเป็นสิ่งที่ควรมิควรทำประจำใจ ในหมู่ผู้ที่นับถือ
ศาสนลัทธิดังกล่าวแล้ว, เพราะฉะนั้นคราวออกพรรษาแล้วเมื่อเราลงเรือ
หรือเดินไปในที่ใดมักจะได้เห็นต้นกล้วยต้นอ้อย กับฉัตรกระดาษผูกไว้
ที่สะพานน้ำหน้าวัด หรือหน้าการเปรียญและศาลาโรงธรรม เป็นนิมิต
บอกให้เรารู้สึกได้ทันที ฤทธิ์เจนใจมาแล้วว่า อ้อนั่นเขามีมหาชาติ
กันหนอ เพราะตามวัดหรือศาลาโรงธรรมต่าง ๆ มักจะมีกันทุก ๆ
แห่งทุก ๆ ปี ยิ่งหัวเมืองแล้วดูแทบจะกล่าวได้ว่าเว้นไม่ได้เลย ราว
กะการทอดกฐิน และตามบ้านเศรษฐีผู้มีบรรดาศักดิ์มักจะมีกัน
หลาย ๆ ราย ที่สุดจนในพระบรมมหาราชวังก็มักมีด้วยเป็นพระราช
กิริยานุกิจ พระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งทรงพระผนวชเป็นสามเณรในพระ
พุทธศาสนา ก็มักหัดมาถวายเทศน์ด้วย.

ธรรมเนียมการมีมหาชาตินั้น น้อยนักที่บ้านจะมีทานาธิบดี
ผู้เดียวจะเป็นเจ้าของกัณฑ์หมดทั้งสิบสามกัณฑ์ แต่ถึงถ้าดังนั้น
ผู้ที่มาฟังทั้งหลายก็ยังไม่ใคร่เว้นที่จะติดเทียนเข้าด้วยโดยสมัคร ที่
เป็นทั่วไปนั้นมักมีทายกเจ้าของการ ถวายไทยธรรมทุกกัณฑ์ตามมี
ตามได้ และบอกบุญแจกฎีกากันไปตามผู้ที่สมัครมารับเป็นเจ้าของ
กัณฑ์ จัดไทยธรรมมาสมทบกัน ทายกเจ้าของการก็ตกแต่งธรรม
ศาลา คือที่จะมีเทศนามหาชาตินั้นให้ครึกครื้น ตั้งธรรมาสน์บน
อาสน์สงเด่น บางทีก็มีต้นไทรประดับยุปผชาติงามตระการ ยกไว้

ข้างหลักชะเงื่อมมาขุนธรรมาสน์ด้วย การที่ทำเช่นนี้ ก็เห็นจะหมาย
เอานิโครธารามเป็นมูลเหตุ และมีฉัตรมีธงเล็กครบพันหนึ่งยักไม้—
ระกำประดับประดา มีต้นกล้วยต้นอ้อยและราชวัติฉัตรกระดาษใหญ่
น้อยปักทางเข้าออกขนลง หรอทมุมระยะแห่งซึ่งเป็นที่ออกหน้า
ออกตา ในที่แสดงมหาชาติกตกแต่งเครื่องประดับประดาสักการะ
ให้รุ่งเรือง มีทั้งเครื่องแก้วเครื่องลายคราม และสรรพเครื่องโลหะ
เงินทองต่าง ๆ ทั้งผูกและเสียบปักขุปผาลดาวัลย์ มีฉากประจำกัณฑ์
เขียนเป็นรูปภาพเรื่องในกัณฑ์นั้น ๆ แขวนไว้ในโรงธรรมสถานนั้น
ด้วย ทั้งตามประทีปจุดโคมไฟ ตั้งตะเกียง และจัดหาดอกบัวต่าง ๆ
บางที่ก็ถึงพันดอกและเครื่องบูชาธรรมอย่างอื่นตามที่เชื่อกันว่า พระ
ศรีอาริยเมตไตรยเทวบุตรมีเทวโองการสั่งไว้นั้น ตรงธรรมาสน์ออก
มานั้นตั้งขันสาครใหญ่ ตักน้ำลงไว้สำหรับทำน้ำมนต์ เมื่อถึงกัณฑ์
ไหน ก็จุดธูปเทียนเท่าคาถาในกัณฑ์นั้น ติดเทียนรอบปากขัน
น้ำมนต์ ธูปนั้นปักในกระถางที่ตั้งไว้ริมขันใหญ่นั้น น้ำมนต์นั้น
ก็ถือกันว่าเป็นของสวัสดิมงคลอย่างหนึ่ง เครื่องไทยธรรม
สำหรับกัณฑ์นั้น ก็ตั้งบูชาโอ่อวดไว้ให้สัปปุรุษทั้งหลายอนุโมทนา
เครื่องกัณฑ์นั้นมักมีเครื่องสรรพาหารผลไม้ กับวัตถุบริขารคือ
เงินตราเรานี้ ๆและผ้าไตร อันนี้เป็นธรรมเนียมไม่ใคร่ขาด
ที่มีเครื่องบริขารอื่นต่าง ๆ เพิ่มเติมอีกด้วยก็มีมาก บริขารสำหรับ
มหาชาติที่ถือกันว่าถูกแบบแผนนั้น มักจัดเป็นจตุบริขาร คือผ้าไตรนั้น
อนุโลมเป็นตัวจีวรบริขาร สรรพาหารผลไม้อนุโลมในบิณฑบาตบริขาร
เสนาสนะและไม้กวาดเลยสิ่วขวานอนุโลมในเสนาสนบริขาร ยา

และเครื่องยาต่าง ๆ น้ำผึ้งน้ำตาลอนุโลมในคิลานปัจจัยบริขาร เครื่องไทยทานการมีมหาชาตินั้น มักมีมากผิดกว่าเทศนาสามัญที่เรียกกันว่าเทศน์ธรรมวัตร เงินประจำกัณฑ์นั้น ใช้ติดบนเทียนปักบนเชิงรองพานตั้งไว้ ผู้มาฟังสมัครจะบริจาคบ้าง ก็จับเงินขนขอแล้วติดที่เทียนหรือทิ้งลงในพานรองเทียนนั้น ส่งเครื่องบูชาเทศนาอย่างหนึ่งเรียกว่าหมากพนม เป็นธรรมเนียมมักใช้ตั้งกันในโรงธรรมทั่มมหาชาติ หมากพนมนั้นประดับด้วยหมากพลู เป็นรูปทรงฝาชีตั้งอยู่บนพานแว่นฟ้าสองชั้น อันมีใบตองเวียนรอบ ประดับด้วยพุ่กทองมะละกอเครื่องสดแกะบ้าง ทองอังกฤษกระจกมีบ้าง มีดอกไม้สดปนด้วยแต่บางแห่งก็ไม่มีหมากพนมเช่นว่านั้น เป็นแต่จัดหมากพลูลงพานเป็นเครื่องตั้งอังคาสหรือบูชาเฉย ๆ ก็มีไม่เป็นของจำเป็นเว้นไม่ได้แท้เหมือนดังฉัตรธงธูปเทียนและดอกไม้อย่างละพันหนึ่ง ฉากรูปภาพประจำกัณฑ์อีกอย่างหนึ่ง มักแขวนกันไม่ใคร่เว้น ของเว้นไม่ได้เช่นว่านี้ ไม่ว่ามีมหาชาติที่ไหนคงจะได้เห็นทั่วทุกจนตามศาลาวัดบ้านนอก ก็ยังไม่เว้นฉัตรธงธูปเทียน เหตุทั้งนี้เป็นด้วยจะทำตามเทพยบัญชา ศรีอาริยเมตไตรยเทวบุตร เพื่อจะได้พบศาสนาพระศรีอาริย จะได้สมบูรณ์ด้วยความสุขอันประเสริฐทั้งจะได้ไปสู่เมืองแก้ว กลางแล้วคือพระนฤพาน หรือถือเป็นธรรมเนียมของมหาชาติต้องทำเช่นนั้น

เมื่อใครมีมหาชาติขึ้นในสถานที่ใด คนที่อยู่ในจังหวัดนั้นหรือในจังหวัดอื่นที่ใกล้เคียง หรือคนอยู่ไกลเดินทางมาเข้าหรือตั้งใจมาช่วยมาฟัง มักไปชุมนุมฟังแน่นไปมาก เข้าใจกันเสียชิน

ชายแล้วว่าเป็นนักษัตรฤกษ์อย่างหนึ่ง ต่างแต่งตัวประดับประดาให้หมดจดสะสวย เป็นที่ออกหน้าออกตา เชิงประกวดโอ่อวดกันและกัน ทั้งฝ่ายพระสงฆ์ก็มักเป็นธรรมเนียมชวนกันมาประชุมพร้อมเพรียงเป็นที่สมัครสโมสรเอิกเกริก และมักมีเครื่องสักการพานดอกไม้และธูปเทียนมาด้วย และการข้อนี้มักเป็นผู้หญิงหรือท่านเผู้ฆ่าผู้แก่พระสงฆ์และสามเณรผู้จะแสดงเทศนาเอง ก็ดูเหมือนจะรู้สึกว่าเป็นการออกแขก ครองผ้าใหม่ ๆ บางทีก็ครองจีวรแพรมีย่ามเข้มขาบเยียรยับ และผ้าห่อคัมภีร์อันวิจิตรสุดแต่จะหาได้ ผ้าห่อคัมภีร์นั้นเอาลงในหีบอีกชั้นหนึ่ง ให้ศิษย์แบกนำหน้า ศิษย์หากตามพรั่งพรูมากกว่าปรกติหลายส่วน ทั้งสำหรับจะได้อนเคราะห์เฮฮาผสมขบขันเครื่องกัณฑ์ด้วยหรือกระไร.

เมื่อเราเยี่ยมหน้าเข้าไปในบริเวณที่มีมหาชาติ แห่งใดที่ครึกครื้นมักจะเห็นคนเต็มไป และไม่เว้นที่จะต้องมีพิณพาทย์ ๆ นั้น ขบกัณฑ์หนึ่งก็มีเพลงที่สำหรับประจำกัณฑ์ตามเค้าเรื่องในกัณฑ์นั้น ๆ เป็นต้นว่าขบกัณฑ์ทศพร ซึ่งพระอินทร์ให้พรพระเวสสันดร พิณพาทย์ก็ที่เพลงสาธุการ บางแห่งกำลังเทศนากัณฑ์มัทรีอยู่ พอขบแลพระมัทรีสลบ พระหยุด พิณพาทย์ที่เพลงโอด เหมือนธรรมเนียมที่ต้องไชยระหว่างสวดมนต์เย็นก็มี จะชำเลืองตาเหลียวแลไปข้างไหนหรือก็พบแต่หน้าคนยิ้มแย้มชื่นบาน แต่งตัวหมดจดร่าเริง ทั้งหญิงชายเต็มใจศรัทธาเหลือสนุกพร้อมเพรียงกัน ทั้งหนุ่ม ๆ สาว ๆ เฒ่า ๆ แก่ ๆ จะแลไปดูทางก็ประดับประดาครึกครื้นรุ่งโรจน์ไปด้วยแสง

เทียนธูปหอมรินชนชูน้ำใจ เมื่อเงยหูปลงสดับฟังก็ได้ยินเสียงทำนอง
พระเทศน์สำนวนไพเราะเพราะจับใจ พอขบกัณฑ์ลงแลแล้วฟังเอาเถิด
เสียงพิณพาทย์ประโคมแซ่สนั่น คนก็กระชั้กระชั้ขอแจเบ็นทยิต
โสมนัสชื่นชมยินดี ปลื้มปลุกหัวใจให้รื่นเริงบันเทิงนัก.

วิธีมหาชาติในทุกวันนี้ ที่มีเบ็นสองสามวัน หรือแบ่งมีแต่
บางกัณฑ์บางวันก็มีบ้าง แต่อย่างที่ตั้งพิธีที่จะให้ได้รับผลานิสงส์
สมบูรณ์ตามที่เชื่อใจดังกล่าวแล้ว ก็ย่อมมีในวันเดียวครบทั้งสิบสาม
กัณฑ์ทั้งนั้น อย่างนี้แลเบ็นพื้นทั่วไป.

อนึ่ง ในวันเดียวที่แห่งเดียวกันนั้น ก็บันเวลาที่ครึกครื้น
มากหรือน้อยต่างกัน คือ จับเดิมแต่กัณฑ์ทศพร มักนิมนต์พระแก่ ๆ
ที่เบ็นท่านสมภารผู้ใหญ่ ๆ ให้ศีลยอกศักราชตั้งนโมขบแล้วก็เริ่ม
เรื่อง ไม่สู้เบ็นทำนองนัก ว่าเรื่อย ๆ อย่างธรรมวัตร ต่อ
ตอนปลายจึงชักหางเสียงขึ้นหน่อย ๆ เมื่อขบก็มีได้ยถาสัพพี ถึง
กัณฑ์ต่อ ๆ ไปก็เบ็นแต่ตั้งนโม แล้วก็เริ่มเรื่องต่อ ๆ กันไปทีเดียว
ยถาสัพพีต่อขบกัณฑ์นครกัณฑ์ที่เดียว เพราะเบ็นอนุสนธิชาดก
เทศนา กัณฑ์หิมพานต์ก็มักนิมนต์พระผู้ใหญ่ มีทำนองละม้าย
ทานกัณฑ์ต่อไป แต่กระด้างกว่าไม่โอดครวญ กัณฑ์ทานกัณฑ์นั้น
มักพระผู้เฒ่าเทศน์ เพราะทำนองยาก เสียงคร่ำครวญท้วม ๆ
น้อย ๆ เบ็นที่นิยมฟังกันว่าเพราะมาก แต่หายากผู้ว่าดีจริง ๆ
กัณฑ์วันประเวสเบ็นที่สุดนั้น พระหนุ่ม ๆ หรือบางทีสามเณรเทศน์ก็
มีบ้าง ทำนองเนื้อย ๆ ไม่เล่นลิ้นไม่โอดไม่ครวญ ในตอนสักกัณฑ์

นี้สัปปุรุษกาที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่ฟังมาก เพราะต้องการจะให้ได้ฟัง
ให้จบครบสิบสามกัณฑ์ แต่ที่คนมากในตอนเช้านี้กัณฑ์ชูชก
เคยเห็นแต่พระผู้ใหญ่เทศน์ ทำนองโฮกฮากเฮียวฮาวเป็นที่สนุก
สนานเฮฮา กัณฑ์จุลพนมหาพนนั้นทำนองละม้ายคล้ายคลึงกัน ดิด
ดันเล่นลิ้น เพราะฉาบฉวย มหาพนนั้น ถ้าจะเปรียบด้วยเครื่องดนตร
ก็เหมือนดีดจะเข้ แต่จุลพนดีดคันน้อยกว่า เปรียบเหมือนกระจับปี
กุมารกัณฑ์ที่ ๘ นี้ เป็นเสียงโศกละห้อย ๆ โอดครวญ เปรียบ
ด้วยเสียงดนตรีเป็นระนาดทอง กัณฑ์มัทรีทำนองกรีวกรีาวกรีด
กรีดโหยหวน ถ้าเปรียบด้วยเสียงเครื่องดนตรีก็ปี่หรือซออื้ ใน ๔
กัณฑ์นี้พระหนุ่ม ๆ หรือสามเณรเทศน์บ้างก็มี ตั้งแต่กัณฑ์ชูชก
จบแล้ว ก็เป็นเวลาคนชาลงบ้าง มาฟังกันแน่นตอนค่ำต่อกัณฑ์
มหาราช แต่มักมีคนแน่นเนืองตลอดไปไม่สู้โหรงเหมือนตอนต้น
กัณฑ์สักกบรรพก็ทำนองบรรเลง เสียงสำรวย ๆ คล้ายฉกษัตริย์
ไม่ผาดโผน สองกัณฑ์นี้ก็ไม่นิยมผู้เทศน์หนุ่มแก่ ถ้าจะเทียมคู่
หิมพานต์กับทานกัณฑ์ จุลพนกับมหาพน กุมารกับมัทรี แล้วก็ต้อง
เทียมสักกบรรพกับฉกษัตริย์ เข้าเป็นคู่ที่สีด้วย ว่าทำนองคล้าย
คลึงพอจะเทียมคู่ได้ใกล้กว่ากัณฑ์อื่น ๆ แต่ที่จริงมหาชาตินี้ทั้ง ๑๓
กัณฑ์ลักษณะทำนองแปลกกันหมด แต่ผู้ไม่สันทัดเทศน์ก็เลยชัก
โมโลโมเกไปเสีย ที่สนุกคู่กับกัณฑ์ชูชกก็มีกัณฑ์มหาราชต่อ
สักกบรรพ มักนิมนต์พระอายุมากทั้งชำนาญนักเทศน์แท้ ทำนอง
อุ้ยอ้ายอ้าว ๆ เฮฮากเหมือนคลื่นฮวบขึ้นฮวบลง ถ้าจะเปรียบ

ด้วยคนตรีก็อย่างระนาดทุ้ม กัณฑ์ชูชกเหมือนฆ้องใหญ่ แต่ถึง
อย่างไรก็เทียมคู่กันไม่ได้เลย กัณฑ์นครกัณฑ์สุดท้ายนั้นนิมนต์
พระผู้ใหญ่ ๆ แต่จบมหาราชแล้วมาถึงฉกษัตริย์และนครกัณฑ์ คน
พึ่งก็โหรงทีเดียว เหลือแต่คุณยายแก่คุณตาเฒ่า หรือผู้ที่มีใจ
ศรัทธา และนอกนั้นที่มีกังวลอยู่ กัณฑ์นครกัณฑ์นี้ทำนองเพราะ
เย็นที่สุด เพราะคิมหัวอกหัวใจเหมือนพึ่งซอสามสายขับกับขันเซาะว์
ลงท้ายเมื่อกลับชาติก็เย็นทำนองธรรมวัตร แต่ที่เทศน์ตามศาลา
วัดนั้น กัณฑ์นี้เย็นเลวที่สุด เพราะอยู่สุดโต่งด้วย ไม่ใคร่จะมีผู้
รู้ทำนองมักไถลทำทำนองเหลว และเย็นธรรมวัตรไปด้วย อนึ่ง
ราษฎรที่มีกันมักลงมือแต่เวลาโมงหรือสองโมงเช้า เพราะพระที่
จะเทศน์กัณฑ์ทศพรมักนิมนต์ให้มาฉันเช้าที่ ๆ เทศน์ด้วย เวลาที่
เลิกนั้นเอากำหนดมิได้ แต่ไม่ใคร่จะเร็วกว่าบ่ายห้าโมง ที่ดึกไปจน
ถึงแปดทุ่มสามยามหรือหนสว่างก็มีบ้าง ที่ในสี่ทุ่มห้าทุ่มนั้นเย็น
พน.

ธรรมเนียมที่เทศนามหาชาติ มักเรียง ๑๓ กัณฑ์ก่อนหลัง
ตามที่ได้เรียงไว้นี้ คือ ๑.ทศพร ๒.หิมพานต์ ๓.ทานกัณฑ์ ๔.วันประเวส
๕. ชูชก ๖.จุลพน ๗. มหาพน ๘.กุมาร ๙. มัทรี ๑๐. สักกบรรพ
๑๑. มหาราช ๑๒. ฉกษัตริย์ ๑๓. นครกัณฑ์ แต่มหาชาติตามศาลา
โรงธรรมหรือการเปรียญ ที่ไม่มีเจ้าของ เย็นแต่ทายกหัวหน้าเรียไร
แขกฎีกานั้น สยักนั่งไม่เย็นยุติ บางทีเทศน์สองกัณฑ์พร้อมกันก็

มีบ้าง เพราะผู้รับเป็นเจ้าของกัณฑ์จะริบกลับไปบ้าน ถ้าจะรอให้เรียงกัน ก็เกรงเป็นทรังเกียจแก่ทายก แต่ถึงอย่างไร ๆ ก็คงมีเวลาคนประชุมมากสองคราว คือกลางวันกินข้าวเช้าแล้ว และค่ากินข้าวเย็นแล้ว กัณฑ์สำคัญ ๆ เช่นชูชกและมหาราชมักรอมาไว้เวลาคนชุม.

อนึ่ง กัณฑ์ที่ไม่เป็นทำนองเช่นทศพรนั้น นักเทศน์ไม่ใคร่มีใครสนใจหัด เพราะท้อเสียว่าถึงหัดเป็นทำนองก็ไม่มีใครนิมนต์ ด้วยเป็นธรรมเนียมนิมนต์พระที่เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ ยังกัณฑ์หิมพานต์ วันประเวส สักกบรรพ ฉกษัตริย์ และนครกัณฑ์น้อย ไม่ใคร่มีผู้ว่าทำนองดีได้ แบบก็เสื่อมเพราะไม่มีนักเทศน์พอใจหัดเหมือนกัน ด้วยเป็นกัณฑ์ง่าย ทายกมักนิมนต์พระภิกษุสามเณรที่เป็นญาติเสีย ถึงหัดไว้ก็หาผู้นิมนต์ยาก ด้วยเป็นธรรมเนียม ถ้าญาติพี่น้องของทายกยวชอยู่ เมื่อตนจะมีมหาชาติก็ต้องนิมนต์ญาติตามเหตุที่เชื่อกันว่าพระพุทธเจ้าตรัสเทศนาโปรดพระประยูรญาติสากยวงศ์.

การที่คนไทยนิยมชอบมีชอบฟัง ตั้งพิธีชาดกเทศนามหาชาตินั้น จะกำหนดอายุแน่ว่าเป็นมาแต่เมื่อไรก็ยาก แต่ถึงกระนั้นก็น่าจะพอเข้าใจได้ว่าคงมีมาแต่ก่อนจุลศักราช ๙๖๔ ปี ๒๘๐ ปีเศษมาแล้ว เพราะพระเจ้าทรงธรรม กษัตริย์กรุงทวาราวดีศรีอยุธยาโบราณก็ยังปรากฏว่าได้ทรงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงขึ้นไว้ ซึ่งยังสวดอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เวลาเข้าพรรษาเป็นต้นในทุกวันทุกปี ๆ และยังในเรื่องขุนช้างขุนแผนที่เดินท้องเรื่องเหมือนเป็น

เรื่องจริงของคนครั้งกรุงเก่า ก็มีเรื่องมหาชาติว่าด้วยสามเณร แก้วเทศน์กัณฑ์มัทรี แต่ถ้าจะเดาตามเหตุผลที่สมควรจะเชื่อได้ต่อไปอีกว่า วิธีมหาชาตินี้มาจากลาวแล้ว ก็น่าจะเข้าใจได้ว่า การมีมหาชาตินมมาแต่ครั้งพระนครเชียงราย ก่อนตั้งกรุงศรีอยุธยาโบราณ ไม่ต่ำกว่า ๕๗๐ ปีมาแล้ว เพราะอาการที่มีธรรมมหรสพพิธียังมีเค้าปรากฏอยู่ในหัวเมืองลาซึ่งเห็นได้ถนัดว่ามิได้ถ่ายเยี่ยงไปจากเมืองใต้ การที่มหาชาติยังรักษาคุณวุฒิให้เป็นที่นิยมของมหาชนพุทธบริษัทได้ถึง ๕๐๐ ปีเศษนะนี้ ก็เพราะอาศัยมูลเหตุข้อสำคัญสามประการดังกล่าวแล้วแต่ข้างต้น.

เพราะเหตุที่มหาชาตินี้ถ้าจะมีกตองลงทุนรอนหรือความพยายามมากอย่างหนึ่ง ต้องลำบากไปเที่ยวนั่งฟังถึงที่มีอีกอย่างหนึ่ง และจะรู้ได้แต่โดยหูฟังอย่างเดียว เพราะฉบับก็มีแต่หนังสือขอมและมักมีตามวัดหาก็ยาก จึงมีคนเป็นอันมากที่ปรารถนาจะใคร่ทราบใคร่ฟังให้แจ่มแจ้ง โดยมโนเจตนาประโยชน์ต่าง ๆ แต่ปราศจากโอกาสที่จะพึงสมใจได้ อีกประการหนึ่ง นอกจากอานิสงส์ของมหาชาติ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพุทธวจนะและเป็นชาดกเทศนาที่พระศรีอาริยเมตไตรยเทวยตรกำชับสั่งให้ฟังแล้ว คำรำพันกัณฑ์ต่าง ๆ แห่งมหาชาติ ที่นักนิพนธ์ผู้วิเศษทั้งหลาย ได้แปลพระคาถาผูกประพันธ์ขึ้นไว้เป็นภาษาไทย ก็ล้วนเป็นถ้อยคำไพเราะ และจัดเป็นอย่างเพราะโวหารดี นับเป็นสิ่งอันหนึ่งในวิชาหนังสือได้ ไม่สมควรจะให้เสื่อมหายยกพร่องไป อาศัยความดำริเพื่อจะให้สมประสงค์แก่เพื่อน

ไทยทั้งหลายผู้จำนงจะใคร่สดับ ทั้งอยากจะให้วิชาหนังสือไพบูลย์ยิ่ง
ขึ้น เป็นทรัพย์แก่ท่านนิตกวีทั้งหลาย จึงได้เลือกคัดมหาชาติ
ซึ่งมีหลายสำนวนแตกต่างกันหลายฉบับ คัดเอาแต่ที่เห็นว่าดีกว่า
ฉบับอื่นอย่างละกัณฑ์ทำลองลงเป็นอักษรไทย ลงพิมพ์สู่สหายชาว
สยามดูและฟัง ให้สมประโยชน์บรรดาที่จะพึงปรารถนา.

อนึ่ง ถือกันว่า เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงชาดกเทศนา
จบลงแล้ว ย่อมทรงแสดงจตุราริยสัจต่อไปทุก ๆ เรื่อง จึงปรากฏ
เป็นธรรมเนียมที่ใครมีมหาชาติแล้ว ย่อมเทศนาจตุราริยสัจต่อไป
ในวันรุ่งขึ้น แท้จริงจตุราริยสัจนั้น เป็นอนุตรธรรมสมควรจะศึกษา
และสดับตรับฟัง ย่อมจะเกิดบุญราศีแก่ผู้ฟังโดยมิต้องสงสัย อีก
ประการหนึ่งเมื่อเราทั้งหลายได้รื่นเริงบันเทิงใจในขณะหนึ่งแล้ว ก็ควร
จะสำรองเวลาอีกขณะหนึ่ง ไว้สำหรับปลงใจลงสดับพระสัทธรรมที่ดี
ที่จริงแน่แท้ อันสามารถจะช่วยบรรเทาทุกข์และประเทืองสุขแก่เรา
บรรดาเป็นที่พึ่งของเรา เพื่อเป็นบุญราศี เพราะฉะนั้น จึงได้นำพระ
จตุราริยสัจ ซึ่งรวมลงเป็นกัณฑ์หนึ่ง มาลงไว้ท้ายเวสสันดรชาดก
นี้ด้วยตามประเพณีที่ชอบ.

กรุงเทพ ฯ
วันศุกร์ที่ ๑๒ มกราคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๒

น. ป.

เวสสันตรชาดก

ทศพรคาถา

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ ทรงแปล

นมตฺถุ รตนตฺตยสฺส

ผุสติ วรวณฺณาเภติ อิทำ สตฺถา กปิลวตฺถุสฺมึ อุปนิสฺสาย นิโครฺธาราเม วิหรนฺโต โปกฺขรวสฺสำ อารพฺภ กเถสิ

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคยมศาสดา เสด็จประทับอยู่ ณ นิโครธาราม อาศัยกรุงกบิลพัสดุ์ราชธานี ทรงพระปรารภฝนโบกขรพัสส์ ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า ผุสติ วรวณฺณาเภ เป็นอาทิ ฯ

ความพิสดารว่า สมเด็จพระศาสดาผู้มีธรรมจักรอันบวรให้เป็นไปแล้ว เสด็จสู่เมืองราชคฤหโดยลำดับ ยังเหมันตฤดูให้น้อมล่วงไปในนครนั้น มีพระอุทายีเถระเป็นมัคคุเทศก์ อันพระขีณาสพประมาณ ๑ แสนแวดล้อมเป็นพุทธบริวาร เสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์เสด็จเป็นครั้งแรก ฯ ศักยราชทั้งหลายประชุมกันด้วยคิดว่า พวกเราจักได้เห็นกุมารสิทธัตถผู้เป็นญาติอันประเสริฐของพวกเรา เลือกหาสถานเป็นที่อยู่แห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาค กำหนดว่า ราชอุทยานของนิโครธศักยกุมารน่ารื่นรมย์ จงทำวิธีคือจัดสิ่งที่ควรจัดทั้งปวงในนิโครธารามนั้น ถือของหอมดอกไม้ทุกเป็นอาทิทำการรับเสด็จ ส่งทารกทาริกาชาวเมืองที่ยังหนุ่ม ๆ ประดับด้วยเครื่องอลังการ

ทั้งปวงไปก่อน ฯ แต่นั้นจึงส่งราชกุมารราชกุมารีไป ไปเองในระวางราชกุมารราชกุมารีเหล่านั้น บูชาสมเด็จพระศาสดาจารย์ด้วยของหอมดอกไม้และจรณเบ็นอาทิ พาเสด็จไปส่นิโครธาราม ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคอันพระขิณาสพประมาณ ๑ แสนแวดล้อมเบ็นบริวารเสด็จนั่ง ณ ยวรพุทธอาสนในนิโครธารามนั้น ฯ กาลนั้นศากิยทั้งหลายมีชาติแห่งผู้ถือตัว กระด้างด้วยถือตัว คิดกันว่าพระสิทธัตถกุมารนี้เด็กกว่าเราทั้งหลาย เบ็นน้อง เบ็นภาคิไนย เบ็นบุตร เบ็นนัดดาแห่งเราทั้งหลาย คิดฉะนี้จึงกล่าวกะราชกุมารซึ่งยังหนุ่ม ๆเหล่านั้นว่า เธอทั้งหลายจงไหว้พระผู้มีพระภาค พวกเราจักนั่งเบื้องหลังเหล่าเธอ ฯ ในเมื่อศากิยเหล่านั้นไม่อภิวาทพระผู้มีพระภาคนั่งประชุมกันแล้วอย่างนี้ สมเด็จพระสัมพุทธเจ้าทรงทราบอัธยาศัยแห่งศากิยเหล่านั้น จึงทรงพระดำริว่า พระญาติทั้งหลายไม่ไหว้เรา เอาเถิดเราจักยังพระญาติเหล่านั้นให้ไหว้ ทรงพระดำริฉะนี้แล้ว เข้าจตุตถฌานมีอภิญญาเบ็นบาท จำเดิมแต่นั้นก็ขึ้นไปสู่อากาศเบื้องบุโปรยละอองพระบาท ณ เบื้องพระญาติเหล่านั้น ทรงทำปฏิหาริย์เช่นด้วยยมกปาฏิหาริย (คือปาฏิหาริยมีคู่แห่งไฟและน้ำเบ็นอารมณ์) ณ ควงไม้คัณฑามพพฤกษ์ ฯ กาลนั้นพระเจ้าสุทโธทนมหาราชผู้พระชนกได้ทอดพระเนตรเห็นมหัศจรรย์นั้น จึงตรัสว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในวันเมื่อพระองค์ประสูติ เมื่อพระพิเลยงเชิญพระองค์เข้าไปใกล้เพื่อให้นมัสการชฎิลชื่อกาฬเทวล ข้าพระเจ้าได้เห็นพระบาททั้ง ๒ ของพระองค์กลับไปตั้งอยู่ ณ ศีรษะแห่งพราหมณ์ ข้าพระเจ้า

ก็ได้กรายพระองค์ นี้เป็นการกรายของข้าพระเจ้าครั้งแรก ในวันวัปปมงคลแรกนาขวัญ เมื่อพระองค์บรรทม ณ พระยี่ภู่สิริใต้เงาไม้หว้า ข้าพระองค์ได้เห็นเงาไม้หว้าไม่ย่ายไป ข้าพระเจ้าก็ได้กรายพระบาทพระองค์ นี้เป็นการกรายของข้าพระเจ้าครั้งที่ ๒ บัดนี้ข้าพระเจ้าเห็นปาฏิหาริยอันยังไม่เคยเห็นนี้ จึงได้กรายพระยาทของพระองค์ นี้เป็นการกรายของข้าพระเจ้าครั้งที่ ๓ ฯ และก็ครั้นเมื่อพระราชาถวายบังคมสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ศากิยแม้องค์หนึ่งก็ไม่สามารถเพื่อจะไม่ถวายบังคมสถิตนิ่งอยู่ ฯ แม้ชนทั้งปวงเหล่านั้นก็ถวายบังคมแล้ว ฯ สมเด็จพระโลกนาถเจ้ายังพระประยรญาติทั้งหลายให้ถวายบังคมแล้ว เสด็จลงจากอากาศ ประทับนั่ง ณ ยวรพุทธาสนะอันจัดตั้งไว้แล้ว ฯ กาลนั้นมหาเมฆตั้งขึ้นยังฝนโบกขรพัสส์ (ฝนคุน้ำตกในใบบัว) ให้ตกแล้ว ฯ น้ำฝนนั้นสีแดงเสียงซู่ซ่าไหลไปลงที่ลุ่ม ๆ ชนเหล่าใดใคร่ให้เปียก ชนเหล่านั้นก็เปียก ฝนนั้นไม่ตกต้องกายแห่งชนผู้ไม่ใคร่ให้เปียกแม้หยาดเดียว ฯ ปวงชนเห็นอัศจรรย์นักเป็นผู้พิศวง ฯ ภิกษุทั้งหลายพูดกันว่า โอน่าอัศจรรย์ โอ สิ่งไม่เคยมีไม่เคยเป็นมามีมาเป็นแล้ว โอ อานุภาพแห่งพระพุทธเจ้า มหาเมฆจึงยังฝนโบกขรพัสส์เห็นปานดังนี้ให้ตกในสมาคมแห่งพระประยุรญาติทั้งหลาย ฯ สมเด็จพระสัมพุทธเจ้าได้ทรงสดับถ้อยคำนั้นจึงตำรัสถามว่า แนะภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายประชุมสนทนาอะไรกัน ครั้นภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่าสนทนากันด้วยเรื่องนี้ จึงตรัสว่า แนะภิกษุทั้งหลาย มหาเมฆยังฝนโบกขรพัสส์

เห็นปานดังนี้ให้ตกแต่ในกาลยังหาไม่ แม้ในกาลก่อนมหาเมฆ
เห็นปานดังนี้ ก็ยังฝนโบกขรพัสส์ให้ตกในญาติสมาคมของเรา ณ
กาลเมื่อเราเป็นโพธิสัตว์ ตรัสฉะนี้แล้วก็ทรงคุยณภาพ อันภิกษุ
เหล่านั้นทูลวิงวอนแล้ว จึงนำอดีตวัตถุมา ดังต่อไปนี้ ฯ

อดีเต ภิกฺขเว แนะภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาลมีพระราชา
พระนามว่าสิวิมหาราช ผ่านสมบัติในเชตุดรราชธานีแควันสิวี มี
พระโอรสนามว่าสญชัยกุมาร ฯ เมื่อสญชัยกุมารนั้นเจริญวัย พระเจ้า
สิวิมหาราชนำราชกัญญา พระนามว่า ผุสดี ผู้เป็นราชธิดาพระเจ้า
มัททราชมา มอบราชสมบัติแก่สญชัยราชกุมาร ตั้งพระนางผุสดี
เป็นอัครมเหษีแห่งสญชัยราชกุมารนั้น ฯ นี้เป็นบุรพโยค (จริยาที่
พระนางทำในภพก่อน) แห่งพระนางนั้น ฯ คือในที่สุดแห่งกัลปที่ ๙๑
สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระนามว่าพระวิปัสสีบังเกิดในโลก ฯ
กาลนั้นพระราชามีพระนามว่า พันธุมราช เสวยราชสมบัติใน
พันธุมดีนคร ฯ ในเมื่อสมเด็จพระวิปัสสีบรมศาสดาเสด็จประทับอยู่ป่า
เนื่องเขมวัน อาศัยพันธุมดีนคร ในกาลนั้นมีพระราชาองค์หนึ่ง
ส่งไปซึ่งสุวรรณมาลา ราคา ๑ แสน กับแก่นจันทน์อันมีราคามาก
ถวายเป็นราชบรรณาการแด่พระเจ้าพันธุมราช ฯ ก็ราชธิดาของ
พระเจ้าพันธุมราชมี ๒ องค์ ฯ พระเจ้าพันธุมราชนั้นทรงใคร่จะ
ประทานบรรณาการนั้นแก่ราชธิดาทั้ง ๒ นั้น จึงได้ประทานแก่นจันทร์
แก่พระราชธิดาองค์ใหญ่ ฯ ประทานสุวรรณมาลาแก่พระธิดาองค์
น้อย ฯ ราชธิดาทั้ง ๒ คิดว่า เราทั้ง ๒ จักไม่น้อมเครื่องบรรณาการ

นั้น ในสริระของเราทั้ง ๒ เราทั้ง ๒ จักบูชาสมเด็จพระศาสดา คิด
ฉะนั้นแล้วทูลพระราชาผู้พระชนกว่า ข้าพระยาทั้ง ๒ จักบูชาสมเด็จ
พระทศพลด้วยแก่นจันทร์และสุวรรณมาลา ฯ พระราชาได้ทรงพึงกิ
ประทานพระอนุญาตว่าดีแล้ว ฯ ราชธิดาองค์ใหญ่ยกแก่นจันทน์
ละเอียดเป็นจุรณบรรจุในผอบทองคำแล้วให้ถือไว้ ฯ ราชธิดาองค์น้อย
ให้ทำสุวรรณมาลาเป็นมาลายัดทรวงบรรจุในผอบทองคำแล้วให้ถือไว้ฯ
ราชธิดาทั้ง ๒ เสด็จไปสู่มฤคทายวิหาร องค์ใหญ่บูชาพระพุทธสริระ
ซึ่งมีวรรณดุจทองคำแห่งพระทศพลด้วยจุรณแก่นจันทน์ โปรยปราย
จุรณแก่นจันทน์ที่ยังเหลือในพระคันธกุฎี ได้ทำความปรารถนาว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอข้าพระองค์พึงเป็นพุทธมารดาแห่งพระพุทธ-
เจ้าเช่นพระองค์ในอนาคตกาล แล้วกล่าวคาถาว่า

เอสา จนฺทนจุณฺเณน ปูชา ตุเมฺหสุ เม กตา
ตุมฺหาทิสสฺส พุทฺธสฺส มาตา เหสฺสํ อนาคเต

ข้าพระพุทธเจ้าได้ทำการบูชาพระองค์ด้วยจุรณแห่งแก่นจันทน์
นั้น ขอให้ข้าพระพุทธเจ้าได้เป็นมารดาแห่งพระพุทธเจ้าเช่น พระองค์
ในอนาคตกาล ฯ

ฝ่ายราชธิดาองค์น้อยบูชาพระสรรระสมเด็จพระทศพล ซึ่งม
วรรณดุจทองคำ ด้วยสุวรรณมาลาทำเป็นอาภรณ์เครื่องยัดทรวง ตั้ง
ปณิธานว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ เครื่องประดับนี้จงอย่า
หายไปจากสริระของข้าพระพุทธเจ้า จนตราบเท่าถึงพระอรหัตต์ แล้ว
กล่าวคาถาว่า

ภนฺเต สุวณฺณมาลาย มยา ตฺวํ ปูชิโต อสิ
เตน มยฺหํ อุเร โหตุ มาลา ปุญฺเญน นิมฺมิตา

ขาแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้าบูชาพระองค์ด้วยสุวรรณมาลา ด้วยอำนาจพุทธบูชานี้ ขอบุญจงบันดาลให้สุวรรณมาลามาทรวงของข้าพระพุทธเจ้า ฯ

ส่วนสมเด็จพระบรมโลกนาถได้ทรงทำบูชานุโมทนา แก่ราชกุมารทั้ง ๒ นั้นด้วยคาถาว่า

ยา เจตฺถ ทฺวีหิ ตุเมฺหหิ ปูชา มยฺหํ ปติฏฺฐิตา
ตาย อิชฺฌนฺตุ ตุมฺหากํ ยถา โว ปตฺถนา ตถา

ก็ท่านทั้ง ๒ ได้ประดิษฐานการบูชาอันใดแก่เราในภพนี้ วิบากแห่งการบูชานั้นจงสำเร็จแก่ท่านทั้ง ๒ ความปรารถนาของท่านเป็นอย่างใด จงเป็นอย่างนั้น ฯ

ราชกุมารทั้ง ๒ นั้นดำรงอยู่ตลอดพระชนม์ ในที่สุดแห่งพระชนม์ เคลื่อนจากมนุษยโลกนี้ไปยังเกิดในเทวโลก ฯ พระราชกุมารองค์ใหญ่ เคลื่อนจากเทวโลกท่องเที่ยวอยู่ยังมนุษยโลก เคลื่อนจากมนุษยโลกท่องเที่ยวอยู่ยังเทวโลก ในที่สุดแห่งกัลปที่ ๙๑ ได้เป็นพระพุทธมารดา มีพระนามว่ามหามายาเทวี ฯ ฝ่ายราชกุมารองค์น้อยท่องเที่ยวอยู่อย่างนั้น ในกาลเมื่อสมเด็จพระทศพลมีพระนามว่าพระกัสสปบังเกิด ได้เกิดเป็นราชธิดาแห่งพระราชามีพระนามว่ากิกิราช พระนางเป็นราชกุมารีกามีพระนามว่าอุรุจฉทา เพราะความมีระเบียบแห่งเครื่องปิดทรวง ราวกะทำแล้วด้วยจิตรกรรมเกิดแล้วแต่

พระทรวงอันตกแต่งแล้ว ในกาลเมื่อราชกุมาริกามิชนม์พรรษาได้
๑๖ ปี ได้สดับภัตตานุโมทนาแห่งพระตถาคตเจ้าก็ตั้งอยู่ในโสดา
บัติผล ต่อมาในวันเมื่อพระชนกทรงสดับภัตตานุโมทนาและบรรลุ
พระโสดาบัติผล พระนางได้ถึงพระอรหัตต์ ผนวชแล้วปรินิพพาน
แล้ว ฯ พระเจ้ากิกิราชมีพระราชธิดาอื่นอีก ๗ องค์ ฯ พระนามแห่ง
พระราชธิดาเหล่านั้น (ซึ่งท่านประพันธ์ไว้เป็นคาถาว่า)

สมณี สมณคุตฺตา ภิกฺขุนี ภิกฺขุทาสิกา
ธมฺมา เจว สุธมฺมา จ สงฺฆทาสี จ สตฺตมา

(ราชธิดา ๗ เหล่านี้) คือ นางสมณี นางสมณคุตตา นาง
ภิกษุณี นางภิกขุทาสิกา นางธรรมา นางสุธรรมา นางสังฆทาสี
เป็นที่ ๗ ฯ

ราชธิดาทั้ง ๗ นั้น มีนามปรากฏในพุทธุปปาทการนี้ (ดัง
ท่านประพันธ์ไว้เป็นคาถาว่า)

เขมา จ อุปฺปลวณฺณา จ ปฏาจารา จาปี โคตมี
ธมฺมทินฺนา มหามายา วิสาขา จาปี สตฺตมา

คือ นางเขมา นางอุบลวรรณา นางปฏาจารา พระนางโคตมี
นางธรรมทินนา พระนางมหามายา นางวิสาขาเป็นที่ ๗ ฯ

บรรดาราชกุมาริกาทั้ง ๒ นางผุสดีชื่อนางสุธรรมาได้
บำเพ็ญบุญมีทานเป็นอาทิ เป็นนางกุมาริกาชื่อผุสดี เพราะความเป็นผู้มี
สริระดุจอันบุคคลประพรมแล้วด้วยแก่นจันทน์แดงเกิดแล้ว ด้วยผล
แห่งอันบูชาด้วยคุณแห่งแก่นจันทน์ อันนางได้ทำแล้วแต่สมเด็จ

พระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่องเที่ยวอยู่ในเทวดาและในมนุษย์ ต่อมาได้เกิดเป็นอัครมเหษีแห่งท้าวสักกเทวราช ฯ ครั้งนั้นในเมื่อบุรพนิมิตต์ ๕ ประการเกิดขึ้นตั้งอยู่เพียงอายุแห่งนางผุสดี ท้าวสักกเทวราชทรายความที่นางจะสิ้นอายุ จึงพานางไปสู่นันทวันอุทยานด้วยยศใหญ่ ประทับข้างที่นอนมีสิริรัสอย่างนักะนางผู้บรรทมอยู่ ณ ที่นอนมีสิริอันประดับแล้วนั้นว่า แนะนางผุสดีผู้เจริญ เราให้พร ๑๐ ประการแก่เธอ ๆ จงรับพร ๑๐ เหล่านั้น ฯ อมรินทราธิราชเมื่อจะประทานพรนั้น ได้ทรงภาษิตประถมคาถาในมหาเวสสันตรชาดก ซึ่งประดับด้วยคาถาประมาณ ๑,๐๐๐ ฯ

ผุสติ วรวณฺณาเภ วรสฺสุ ทสธา วเร
ปฐพฺยา จารุปุพฺพงฺคิ ยํ ตุยฺหํ มนโส ปิยํ

ดูก่อนนางผุสดีผู้มีความรุ่งเรืองแห่งพรรณอันประเสริฐ ผู้มีอวัยวะเบื้องหน้างาม เธอจงเลือกรับพร ๑๐ (ซึ่งควรถือเอา) ในแผ่นดิน อันเป็นที่ตามหฤทัยของเธอรัก ฯ

ผุสดีเทพกัญญาไม่รู้ความที่ตนจะต้องจุติเป็นธรรมดา ยังเป็นผู้ประมาทจึงภาษิตคาถาที่ ๒ ว่า

เทวราช นโม ตยฺตถ กึ ปาปิ ปกตํ มยา
รมฺมา จาเวสิ มํ ฐานา วาโตว ธรณีรุหํ

ข้าแต่เทวราช ข้าพระเจ้านอบน้อมต่อพระองค์ ข้าพระเจ้าได้ทำบาปอะไรไว้หรือ พระองค์จึงยังข้าพระเจ้าให้จุติจากทิพยสถานอันน่ารื่นรมย์ ดุจลมยังพฤกษชาติให้หวั่นไหวหัก ฯ

ครั้งนั้นสักกินทรเทพทราบความที่นางเป็นผู้ประมาท จึงได้ภาษิต ๒ คาถาว่า

น เจว เต กตำ ปาปิ น จ เม ตุวมสิ อปฺปิยา
ปุญฺญญฺจ เต ปริกฺขีณำ เยน เตวำ วทามิหำ

ยาปเธอไม่ได้ทำ เธอไม่เป็นที่รักของเราก็หาไม่ ก็แต่บุญของเธอสิ้นแล้ว ฉะนั้นเราจึงได้กล่าวกะเธออย่างนี้

สนฺติเก มรณำ ตุยฺหำ วินาภาโว ภวิสฺสติ
ปฏิคฺคณฺหาหิ เม เอเต วเร ทส ปเวจฺฉโต

ความตายใกล้เธอ ความที่เธอจักพลัดพรากจากพวกเรา ฉะนั้นเธอจงรับพร ๑๐ ประการ แต่เราผู้จะให้ ฯ

นางผุสดีเทพอัปสรได้ยินคำท้าวเทวราชก็รู้ว่า ตนจักจุติ แน่แท้ เมื่อจะทูลขอพรจึงกล่าวคาถาว่า

วรญฺเจ เม อโท สกฺก สพฺพภูตานมิสฺสร
สิวิราชสฺส ภทฺทนฺเต ตตฺถ อสฺสำ นิเวสเน

ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นอิศวรของเหล่าสัตว์ทั้งปวง ถ้าพระองค์จะประทานพรแก่ข้าพระเจ้าไซร้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระเจ้าพึงอยู่ในราชนิเวศแห่งพระราชาในแคว้นสิวี

นีลเนตฺตา นีลภมู นีลกฺขี จ ยถา มิคี
ผุสตี นาม นาเมน ตตฺถ อสฺสำ ปฺรินฺทท

ข้าแต่ท้าวปุรินทท ข้าพระเจ้า (๑) พึงเป็นผู้มีจักษุดำเหมือนตา

ลูกมฤคิ (อายุขวยปี่) ซึ่งมิดวงตาดำ (๒) พิงมิ (ขน) คิ้วดำ
(๓) พึงเกิดในราชนิเวศนั้นโดยนามว่า ผุสดี

ปุตฺตำ ลเภถ วรทำ ยาจโยคำ อมจฺจริ
ปูชิตำ ปฏิราชูหิ กิตฺติมนฺตำ ยสสฺสินำ

(๔) พึงได้พระโอรสผู้ให้พัสดุอันเลิศ ประกอบเกื้อในยาจก
ไม่ตระหนี่ อันพระราชาต่างด้าวบูชา มิเกียรติ มียศ

คพฺภำ เม ธารยนฺติยา มชฺฌิมงฺคำ อนุนฺนตำ
กุจฺฉิ อนุนฺนโต อสฺส จาปำว ลิขิตำ สมำ

(๕) เมื่อข้าพระเจ้าทรงครรภ อุทรอย่านูนขึ้น พึงมีอุทรไม่นูน
โต ให้เสมอ (เป็นปกติ) ดุจคันศรที่ช่างเหลาเกลาเสมอฉะนั้น

ถนา เม นปฺปวตฺเตยฺยุำ ปลิตา นสฺสนฺตุ วาสว
กาเย รโช น ลิมฺเปถ วชฺฌญฺจาปี ปโมจเย

(๖) ถันทั้งคู่ของข้าพระเจ้าอย่าพึงห้อยยาน ข้าแต่ท้าววาสวะ
(๗) ผมหงอกพึงอย่ามีในเศียรแห่งข้าพระเจ้า (๘) อุลิละอองอย่าพึง
มิติดในกรชกาย (๙) ข้าพระเจ้าพึงมีสามารถ อำนาจเพื่อเปลื้องคน
(ทำกรรมหยาบผิดต่อพระราชกำหนด) โทษถึงประหารชีวิตให้พ้นโทษ

มยรโกญฺจาภิรเท นารีวรคณายุเต
ขุชฺชเชลาวกากิณฺเณ สูทมาคธวณฺณิเต
จิตฺรคฺคเฬหมุสิเต สุรามำสปฺปโพธเน
สิวิราชสฺส ภทฺทนฺเต ตตฺถ อสฺสำ มเหสิยา

(๑๐) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอข้าพระเจ้าพึงเป็นอัครมเหษี

แห่งพระราชาในแควันสิวิในราชนิเวศ อันนกยูงและนกกะเรียนร้อง
ประกอบด้วยหมู่นารีอันประเสริฐ เกลื่อนไปด้วยคนเตี้ยและเด็กทาส
อันพ่อครัวและมาคธ (คือคนมีแม่เป็นชัตติยานี บิดาเป็นพ่อครัว)
ยอกกาลบริโภคอาหาร กึกก้องไปด้วยกลอนสลัก (ประตูหน้าต่าง)
อันวิจิตร (คราวยืดเยื้อ) มีชนยอกให้รู้ด้วยเรื่องดื่มและกินสุรา
และเนื้อ ฯ

ท้าววาสวินทรได้ฟังคำนางผุสดี จึงตรัสคาถาว่า

เย เต ทส วรา ทินฺนา มยา สพฺพงฺคโสภเน
สิวิราชสส วิชิเต สพฺเพ เต ลจฉสิ วเร

แนะนางผู้โสภนทั่วองค์ พร ๑๐ เหล่าใดที่เราให้แก่เธอ ๆ ในไพร ๑๐ เหล่านั้นทั้งสิ้นในแควันแห่งพระราชาของชาวสิวี

ตมตฺถึ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห สมเด็จพระสัมพุทธเจ้าเมื่อจะตรัสประกาศข้อความนั้น จึงทรงภาษิตคาถาว่า

อิทำ วตฺวาน มฆวา เทวราชา สุชมฺปติ
ผุสตียา วรำ ทตฺวา อมุโมทิตฺถ วาสโว

ครั้นวาสวมฆวาสุชัมบดีเทวราชตรัสอย่างนี้แล้ว มีหฤทัยยินดีประทานพรแด่นางผุสดีเทพอัปสร ฯ

ท้าวสักกะประทานพร ๑๐ ประการแล้ว เป็นผู้มีจิตชื่นชมยินดีแล้วด้วยประการฉะนี้ ฯ

ทศพรคาถา จบ ฯ

หิมวนฺตวณฺณนา

สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว. ชื่น นพวงศ์)

วัดบวรนิเวศ แปล

อิติ สา วเร คเหตฺวา ตโต จุตา มหาทรญฺโญ อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺติ ฯ

พระนางผุสสดีเทพธิดานั้น ครั้นทรงรับพระพรทั้งหลายแล้ว เคลื่อนจากเทวสถานนั้น มายังเกิดในพระครรภ์ของพระอัครมเหษี แห่งพระเจ้ามัททราช ด้วยประการฉะนี้ ฯ เพราะความที่พระนางเมื่อยังเกิดมีพระสิริระดังประพรมด้วยคุณแห่งจันทน์ ในวันที่ทรงรับพระนาม พระประยูรญาติทั้งหลาย จึงถวายพระนามแด่พระนางว่าผุสสดี ดังนี้ ฯ พระนางทรงเจริญด้วยบริวารเป็นอันมาก ในกาลเมื่อมีพระชนม์ได้ ๑๖ ปี ได้เป็นสตรีทรงพระรูปอันอุดม ฯ ในกาลนั้นพระเจ้าสิวิมหาราชทรงขอพระนางมาเพื่อประโยชน์แก่พระสญชัยกุมารราชโอรส โปรดให้ยกฉัตรสำหรับพระราชกุมารนั้นแล้ว ทรงสถาปนาพระนางในตำแหน่งพระอัครมเหษี ยกย่องให้เป็นใหญ่กว่าสตรีหมื่นหกพันนาง ฯ เพราะเหตุนั้น พระธรรมศาสดาจึงตรัส (๑) ว่า

---

(๑) คำบาลีไม่มีศัพท์แสดงผู้กล่าว แต่ท่านใช้แปลกันมาเติมพระศาสดาว่าเป็นผู้ตรัส และในบางแห่งมีเนื้อความแสดงให้เห็นว่า ท่านหมายความให้เป็นพระศาสดาตรัสทีเดียว ฯ ในที่อื่น ๆ ที่มีคำอย่างนี้ ก็พึงทราบโดยนัยนี้ ฯ

ตโต จุตา สา ผุสฺสตี ขตฺติเย อุปปชฺชถ
เชตุตฺตรมฺหิ นคเร สญฺชเยน สมาคมิ ฯ

พระนางผุสสดีนั้น ทรงเคลื่อนจากเทวสถานนั้นแล้ว ได้อุปบัติในขัตติยสกุล และได้ทรงอยู่ร่วมด้วยพระเจ้าสญชัยในนครเชตุตร ฯ

พระนางเป็นที่รักเป็นที่พอพระมนัส ของพระเจ้าสญชัย ฯ ครั้งนั้นท้าวสักกะเทวราชทรงดำริเห็นว่า บรรดาพรที่เราให้แก่นางผุสสดี พร ๙ ประการสำเร็จแล้ว ทรงดำริว่า แต่พระโอรสประเสริฐยังไม่สำเร็จก่อน เราจักให้พรนั้นสำเร็จแก่นาง ฯ ครานั้นพระมหาสัตว์เสด็จอยู่ในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ ฯ อนึ่ง พระชนมายุของพระองค์ได้เสื่อมสิ้นแล้ว ฯ ท้าวสักกะทรงทราบเหตุนั้นแล้ว เสด็จไปยังสำนักของพระมหาสัตว์นั้นตรัสว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านควรจะไปยังมนุษยโลก และควรจะถือปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งนางผุสสดี อัครมเหษีของพระเจ้าสิริราชในมนุษยโลกนั้นเทียว ทรงรับปฏิญญา (ว่าจะเป็นอย่างนั้น) ของพระมหาสัตว์และของเทพบุตรอันอิกประมาณ ๖ หมื่น ผู้จะต้องเคลื่อนเป็นธรรมดาแล้ว เสด็จกลับยังทิพยสถานแห่งพระองค์ ฯ ฝ่ายพระมหาสัตว์ ก็ทรงเคลื่อนจากเทวโลกนั้นแล้ว มายังเกิดในพระครรภ์แห่งพระนางผุสสดีนั้น ฯ แม้เหล่าเทพบุตรที่เหลือ ก็ได้บังเกิดแล้วในเรือนของอำมาตย์ ๖ หมื่น ฯ ก็เมื่อพระมหาสัตว์เสด็จเข้าสู่พระครรภ์ของพระมารดา พระนางผุสสดีทรงแพ้พระครรภ์ มีพระประสงค์จะให้สร้างโรงทาน ๖ แห่ง คือ ที่ประตูพระนครทั้ง ๔ (๔ โรง) ที่ท่ามกลางพระนคร ๑

ที่ประตูพระราชวังอีก ๑ และทรงสละทรัพย์ ๖ แสนให้เป็นทาน ทุกวันๆ ฯ ลำดับนั้น พระราชาทรงสดับความแพ้พระครรภ์ของอัครมเหษี นั้นแล้ว ตรัสสั่งให้หาพราหมณ์ผู้ทำนายนิมิตต์มาเฝ้า ทรงทำสักการะเป็นอันมากแล้ว ตรัสถามเนื้อความนั้น ฯ พราหมณ์ผู้ทำนายนิมิตต์ทั้งหลายทูลถวายพยากรณ์ว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า สัตว์ผู้ยินดียิ่งในทานได้อุปบัติในครรภ์ของพระเทวี จักไม่ถึงความอิ่มด้วยการให้ ฯ พระราชาทรงสดับคำพยากรณ์นั้นแล้ว มิพระมนัสทรงยินดี ตรัสสั่งให้สร้างโรงทาน ๖ แห่ง และให้เริ่มจัดทานมีประการดังกล่าวแล้ว ฯ ทำเดิมแต่กาลที่พระโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิ ชื่อว่าทรัพย์ที่หลั่งไหลมาของพระราชา หาประมาณไม่ได้ พระราชาในชมพูทวีปทั้งสิ้น ต่างส่งเครื่องบรรณาการถวายแด่พระเจ้าสญชัย เพราะอานุภาพแห่งบุญของพระโพธิสัตว์นั้น ฯ พระเทวีทรงพระครรภ์แวดล้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก เมื่อครบสิบเดือนแล้ว ทรงใคร่เพื่อจะทอดพระเนตรพระนคร จึงกราบทูลความแด่พระราชา ฯ พระราชาตรัสสั่งให้ตกแต่งพระนครประดุจเทพนครแล้ว ให้เชิญพระเทวีขึ้นสู่ราชรถอันประเสริฐ ทำประทักษิณพระนคร ฯ ในเวลาที่พระเทวีเสด็จถึงท่ามกลางแห่งเวสสวิถี (ถนนที่อยู่ของพ่อค้า) ลมกรรมชวาตได้ขับเบ่งขึ้น ฯ พวกราชบุรุษจึงกราบทูลแด่พระราชา ฯ พระราชาทรงสดับข่าวนั้นแล้ว ตรัสสั่งให้ทำตำหนักที่ประสูติเพื่อพระเทวี ณ ท่ามกลางแห่งเวสสวิถีแล้ว ให้จัดการอารักขา ฯ พระเทวีก็ประสูติพระราชบุตร ณ ที่นั้น ฯ เพราะเหตุนั้นสมเด็จพระบรมศาสดา จึงตรัสว่า

ทส มาเส ธารยิตฺวา กโรนฺตี ปุรปฑกฺขิณํ
เวสฺสานํ วิถิยา มชฺเฌ ชเนสิ ผุสฺสตี มมํ ฯ

พระนางผุสดีทรงครรภ์ถึง ๑๐ เดือนแล้ว กำลังทำประทักษิณพระนคร ได้ประสูติเรา ณ ท่ามกลางเวสสวิถี ดังนี้ ฯ

พระมหาสัตว์เมื่อเสด็จออกจากพระครรภ์ของพระมารดา เป็นผู้บริสุทธิ์หมดพระเนตรออกได้ทีเดียว และเมื่อเสด็จออกนั่นเอง พระองค์ทรงเหยียดพระหัตถ์ตรัสแก่พระมารดาว่า ข้าแต่พระเจ้าแม่ หม่อมฉันจักให้ทาน ทรัพย์อะไรมีอยู่บ้าง ดังนี้ ฯ ขณะนั้น พระมารดาของพระมหาสัตว์ตรัสว่าพ่อ พ่อจงให้ทานตามอัธยาศัยเถิด แล้วได้ทรงวางถุงทรัพย์พัน ๑ ณ พระหัตถ์แห่งพระมหาสัตว์เจ้าทเหยียดออก ฯ

ใน ๓ สถาน คือ ในอุมมังคชาดก ในชาดกนี้ ในอัตภาพที่สุด แม้พระมหาสัตว์เจ้าพอประสูติแล้วเท่านั้น ก็ตรัสกับพระมารดาได้ ฯ

ต่อมาในวันที่ทรงรับพระนามพระมหาสัตว์นั้น พระญาติวงศ์ทั้งหลายถวายพระนามว่า เวสสันดร เพราะพระองค์ประสูติ ณ ระหว่างแห่งเวสสวิถี ฯ เพราะเหตุนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสว่า

น มยฺหํ มาติกํ นามํ นปี เปติกสมฺภวํ
ชาโตมฺหิ เวสฺสวีถิยา ตสฺมา เวสฺสนฺตโร อหุ ฯ

ชื่อของเราไม่เนื่องด้วยมารดา และไม่เนื่องด้วยสมภพฝ่ายบิดา เราเกิดในระวางแห่งเวสสวิถี เพราะฉะนั้น จึงได้ชื่อว่าเวสสันดร ฯ

ก็ในวันพระมหาสัตว์ประสูตินั่นเอง นางช้างผู้สัญจรไปในอากาศ นำลูกช้างเผือกล้วนที่สมมติว่าเป็นมงคลยิ่ง มาไว้ในโรงแห่งมงคลหัตถีแล้วหลีกไป ๆ ชนทั้งหลายตั้งชื่อให้ว่าบัณฑร เพราะเกิดทำให้เป็นบัณฑรแต่พระมหาสัตว์เข้านั้น ๆ พระราชาให้พระราชทานพระนม ๖๔ คน ผู้มีถันไม่ย้อยยาน มีน้ำนมหวาน และเว้นจากโทษมีสูงเกินไปเป็นต้นแต่พระมหาสัตว์ ๆ แม้สำหรับทารก ๖ หมื่นผู้เกิดพร้อมด้วยพระมหาสัตว์นั้น ก็ให้พระราชทานนางนมให้คนละคน ๆ ๆ พระมหาสัตว์นั้นทรงเจริญด้วยบริวารเป็นอันมาก พร้อมด้วยทารก ๖ หมื่น ๆ ต่อมาพระราชาโปรดให้สร้างเครื่องประดับสำหรับกุมารมีค่าแสนหนึ่ง พระราชทานแด่พระมหาสัตว์นั้น ๆ พระมหาสัตว์นั้น ในเวลามีพรรษา ๔–๕ ปี ทรงเปลื้องเครื่องประดับนั้นประทานแก่พระนมทั้งหลาย ไม่ทรงรับเครื่องประดับที่พระนมเหล่านั้นถวายอีก ๆ พระนมทั้งหลายได้กราบทูลข่าวนั้นแด่พระราชา ๆ พระราชาทรงสดับประวัติการณ์นั้นแล้วตรัสว่า ของที่บุตรของเราให้แล้ว จงเป็นอันให้แล้วด้วยดี จงเป็นดังของที่พรหมให้เถิด แล้วโปรดให้สร้างเครื่องประดับสำรับอื่นอีก ๆ พระราชกุมารได้ประทานเครื่องประดับนั้นอีกตุ่งเดียวกัน ๆ ในกาลที่ทรงเป็นพระกุมารนั่นแล พระมหาสัตว์ได้ประทานเครื่องประดับแก่พระนมถึง ๙ ครั้ง ๆ อนึ่ง ในเวลาเมื่อมีพระชนมายุได้ ๙ ปี พระมหาสัตว์เสด็จอยู่บนปราสาทอันประเสริฐ ประทับนั่งเหนือพระแท่นบรรทมทรงดำริว่า เราให้แต่ทานภายนอก ทานนั้นไม่ทำเราให้เอิบอิ่มได้ เราต้องการจะให้ทาน

ภายใน แม้ถ้าใครพึงขอดวงหทัยกะเรา เราก็จะผ่าอุระประเทศนำเอาดวงหทัยออกให้แก่เขา ถ้าขอนัยน์ตาทั้ง ๒ กะเรา ก็จะควักนัยน์ตาทั้ง ๒ ออกให้ ถ้าขอเนื้อร่างกาย เราก็จะเชือดเนื้อร่างกายทั้งสิ้นให้ ถ้าแม้ใครขอเลือดกะเรา เราก็จะเถือเอาเลือดให้ หรือแม้ใครจะพึงบอกกะเราว่าท่านจงเป็นทาสของเราดังนี้ไซร้ เราก็จะปลอบตนทำให้เป็นทาสให้แก่เขา ฯ เมื่อพระองค์ทรงดำริถึงสภาวะอันวิจิตรประกอบด้วยความรักอยู่อย่างนี้ มหาปฐพีอันหนาได้ ๒ แสน ๔ หมื่นโยชน์ ก็สะท้านหวั่นไหว ประหนึ่งช้างประเสริฐอันเมามัน ฉะนั้น ฯ เขาสิเนรุราชก็โอนอ่อนมิหน้าฉะเพาะต่อเชตุดรนคร ประดุจยอดหวายที่ถูกลมไฟ ฯ เพราะเสียงแผ่นดินไหวมหาเมฆก็ครวญคราง ยังฝนให้ชั่วคราวให้ตกลง ฯ สายฟ้ามิใช่ฤดูกาลก็แลบแปลบปลาบ ฯ สมุทรสาครก็เกิดคลื่น ฯ ท้าวสักกะเทวราชก็ปรบพระหัตถ์ ฯ ท้าวมหาพรหมก็ให้เสียงสาธุการ ฯ โกลาหลเป็นอันเดียวกันได้เกิดมีจนถึงพรหมโลก ฯ แม้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสพระคาถาดังนี้ว่า

ยทาหำ ทารโก โหมิ ชาติยา อฏฺฐวสฺสิโก
ตทา นิสชฺช ปาสาเท ทานำ ทาตุ วิจินฺตยึ
หทยำ ทเทยฺยำ จกฺขุำ มำสมฺปี รุธิรมฺปี จ
ทเทยฺยำ กายำ สาเวตฺวา ยทิ โก ยาจเย มมนฺติ ฯ
สภาวำ จินฺตยนฺตสฺส อกมฺปิตมสณฺฐิตำ
อกมฺปี ตตฺถ ปถวี สิเนรุวนวฺหสกา ฯ

ปางเมื่อเราเป็นทารก มีอายุ ๘ ขวบแต่เกิดมา นั่งคิดจะให้ทานอยู่ ณ ปราสาทว่า ถ้าใครพึงขอกะเรา, เราก็ยินดีให้ดวงหทัย ให้ดวงจักษุ ให้เนื้อ ให้เลือด และให้กาย ฯ เมื่อกำลังคิดถึงสภาพที่ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ในสมัยนั้น แผ่นดินซึ่งมีเขาสิเนรุและป่าหิมพานเป็นเครื่องประดับ ได้สะท้านหวั่นไหวแล้ว

พระโพธิสัตว์เจ้า ในสมัยเมื่อมีพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษาเท่านั้น ก็ได้บรรลุถึงความสำเร็จศิลปทุกอย่าง ฯ ลำดับนั้น พระชนกพร้อมด้วยพระชนนีของพระองค์ มีพระราชประสงค์จะทรงมอบราชสมบัติให้ ทรงปรึกษากันแล้ว ทรงนำนางกษัตริย์ทรงพระนามว่ามัทริราชาของพระเจ้าลุงมาจากมัทธราชสกุล สถาปนาไว้ในตำแหน่งอัครมเหษี ยกย่องให้เป็นใหญ่กว่าหญิงหมื่น ๖ พันแล้ว อภิเษกพระมหาสัตว์ในราชสมบัติ ฯ จำเดิมแต่กาลที่ได้ดำรงในราชสมบัติมา พระมหาสัตว์ทรงสละพระราชทรัพย์ (วันละ) ๖ แสน ยังมหาทานให้เป็นไปทุกวัน ๆ ฯ ในกาลต่อมา พระมัทริราชเทวีก็ประสูติพระราชโอรส ฯ พระญาติวงศ์ทรงรับพระราชโอรสนั้นด้วยข่ายทองคำ ฯ เหตุนั้น จึงถวายพระนามแด่พระราชโอรสนั้นว่า ชาลิกุมาร ฯ ในกาลที่พระราชโอรสนั้นทรงดำเนินได้ด้วยพระบาท พระราชเทวีก็ประสูติพระราชธิดา ฯ พระญาติวงศ์ทรงรับพระราชธิดานั้นด้วยหนังหมี ฯ เหตุนั้น จึงถวายพระนามแด่พระราชธิดานั้นว่า กัณหาชินา ฯ พระมหาสัตว์เสด็จประทับเหนือคอช้างประเสริฐที่ประดับแล้ว ทอดพระเนตรตรวจดูโรงทาน ๖ แห่ง เดือนละ ๖ ครั้ง ฯ

ในกาลนั้น ในแว่นแคว้นกาลิงครัฏฐ ได้เกิดฝนแล้ง ๆ ข้าวกล้าไม่สมบูรณ์ ๆ ภัยอันเกิดแต่ความหิวอันใหญ่หลวงก็เกิดขึ้น ๆ พวกมนุษย์ไม่สามารถเย็นอยู่ได้ จึงพากันทำโจรกรรม ๆ ชาวชนบททั้งหลายถูกทุพภิกขภัยเบียดเบียฬ จึงประชุมกันร้องประกาศถึงพระลานหลวง ๆ เมื่อพระราชาทรงสดับเสียงนั้นแล้ว ตรัสถามว่า นั่นเรื่องอะไรกันพ่อ เขาเหล่านั้นจึงกราบทูลเนื้อความนั้น ๆ ทันนั้น พระราชาตรัสว่า เอาเถิดพ่อ เราจักทำฝนให้ตก ดังนี้แล้วส่งเขานั้นกลับไป และทรงสมาทานศีลทรงรักษาอุโบสถถึง ๗ วัน แม้เช่นนั้นก็ไม่ทรงสามารถให้ฝนตกได้ ๆ พระองค์จึงให้ประชุมชาวนคร แล้วตรัสถามว่า แม้เราสมาทานศีลรักษาอโบสถสิ้นไป ๗ วันแล้วก็ไม่สามารถทำให้ฝนตกได้ ควรจะทำอย่างไรดีเล่า ๆ ชาวนครกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพเจ้า ถ้าพระองค์ไม่สามารถทำให้ฝนตก พระราชบุตรของพระเจ้าสญชัยในเชตุดรนครนั่นทรงพระนามว่าเวสสันดรทรงยินดีนักในการให้ทาน ท้าวเธอมีช้างมงคลเผือกล้วนเชือกหนึ่ง ฝนย่อมตกในที่แห่งช้างได้ไปถึงแล้ว (ไปถึงไหนฝนตกที่นั้น) ขอพระองค์ทรงส่งพราหมณ์ทั้งหลายให้ไปขอช้างนั้นนำมาเถิด ๆ พระราชาทรงรับว่าดีละ แล้วให้ประชุมพราหมณ์ทั้งหลายและทรงเลือกเอา ๘ คน ในพราหมณ์เหล่านั้น พราหมณ์ ๘ คนนั้นมีชื่อว่า รามพราหมณ์ ลักษณ สุชาติมันต ยัญญ สุชาต สุยาม โกณฑัญญ รามพราหมณ์เป็นหัวหน้าแห่งพราหมณ์ทั้ง ๗ (พระราชา) พระราชทานสะเบียงทางให้แก่พราหมณ์เหล่านั้นแล้ว ทรงส่งไปด้วยพระราชดำรัส

ว่า พวกท่านจงไปทูลขอช้างกะพระเวสสันดรนำมาดังนี้ ฯ พราหมณ์ ๘ คนไปถึงเชตุดรนครโดยลำดับ พากันบริโภคโภชนาหารในโรงทาน แล้วทำสรีระกายของตน ๆ ให้คลุกเคล้าด้วยธุลี เปื้อนเปรอะด้วยฝุ่น ประสงค์จะทูลขอช้างกะพระราชา ในเวลาพระราชาเสด็จไปยังโรงทาน ได้พากันไปสู่ประตูด้านปาจีนทิศ (ตะวันออก) ฯ ในวันรุ่งขึ้น ฝ่ายพระราชาทรงพระราชดำริว่า เราจักตรวจดูโรงทาน พอรุ่งเช้าก็สรงสนานพระองค์ เสวยพระกระยาหารมีรสเลิศต่าง ๆ แล้ว ประทับเหนือคอช้างประเสริฐซึ่งประดับแล้ว เสด็จไปยังประตูด้านปาจีนทิศ (ตะวันออก) ฯ พวกพราหมณ์ไม่ได้โอกาศในที่นั้น จึงพากันไปยังประตูด้านทักษิณทิศยืนอยู่ ณ ที่สูง ในเวลาพระราชาทรงตรวจโรงทาน ณ ประตูด้านปาจีนทิศแล้ว เสด็จมายังประตูด้านทักษิณทิศ พากันเหยียดมือเบื้องขวาออกกล่าวว่า ขอพระเวสสันดรเจ้าผู้จำเริญจงทรงชำนะ ๆ ดังนี้ ฯ พระมหาสัตว์ทอดพระเนตรเห็นพวกพราหมณ์แล้ว ทรงขับช้างไปยังที่พวกพราหมณ์เหล่านั้นยืนอยู่ ประทับนั่งเหนือคอช้างนั่นเอง ตรัสพระคาถาเป็นปฐมว่า

ปรหุกจฉนขโลมา ปงกทนตา รชสสิรา
ปคฺคยฺห ทกฺขิณํ พาหุ กึ มํ ยาจนฺติ พฺราหฺมณา ฯ

พราหมณ์ทั้งหลายผู้มีขนรักแร้และเล็บและขนงอก (ยาว) มีฟันประกอบด้วยมูลฟัน มีศีรษะคลุกเคล้าด้วยธุลีละออง พากันประคองแขนเบื้องขวาขออะไรกะเราหรือ

พวกพราหมณ์กราบทูลว่า

รตนำ เทว ยาจาม สีวีนำ รฏฺฐวฑฺฒนำ
ททาหิ ปวรำ นาคำ อีสาทนฺตำ อุรุฬฺหวำ

ข้าแต่สมมติเทพเจ้า ข้าพระเจ้าทั้งหลายกราบทูลขอช้างแก้วผู้ทำความเจริญให้แก่สีพิรัฏฐ์ ขอพระองค์จงพระราชทานพระยาช้างประเสริฐแกล้วกล้าซึ่งมีงาดังงอนไถ (แก่ข้าพระเจ้าทั้งหลาย)

(ในคาถานั้น บทว่าแกล้วกล้า คือสามารถกำจัดศัตรู ฯ)

พระมหาสัตว์ทรงสดับข้อความนั้นแล้ว ทรงพระราชดำริว่า เราต้องการจะให้ทานภายในนับแต่ศรัยะเป็นต้น พราหมณ์เหล่านี้ขอเพียงทานภายนอกกะเรา แม้อย่างนั้น เราก็จักทำมโนรถของพวกเขาให้เต็มดังนี้แล้ว ประทับเหนือคอช้างประเสริฐ ตรัสพระคาถานี้ว่า

ททามิ น วิกมฺปามิ ยำ มำ ยาจนฺติ พฺราหฺมณา
ปภินฺนำ กุญฺชรำ ทนฺตี อุปคุยฺหำ คชุตฺตมำ

พราหมณ์ทั้งหลาย ขอกุญชรช้างงาซับมันราชพาหนะ ซึ่งเป็นช้างประเสริฐใดกะเรา เราให้กุญชรช้างนั้น เราไม่หวั่นไหว ฯ

เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสว่า กและพระราชาผู้ทรงทำความเจริญให้แก่สีพิรัฏฐ์ มีพระมนัสยิ่งด้วยการบริจาค ครั้นทรงปฏิญญาแล้วเสด็จลงจากคอช้าง ได้พระราชทานช้างเป็นทาน แก่พราหมณ์ทั้งหลาย ฯ

พระมหาสัตว์นั้นทรงทำประทักษิณ ๓ รอบ เมื่อตรวจดูช้างในที่ที่ประดับแล้ว ครั้นไม่ทรงเห็นในที่ ๆ ยังไม่ได้ประดับ จึงทรงรับ

คนทิทองเต็มด้วยน้ำหอมเจือด้วยดอกไม้ ตรัสว่า มหาพราหมณ์ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงพากันมาทน แล้วทรงวางงวงช้างเช่นกับพวงเงินที่ประดับแล้ว ไว้ที่มือของพราหมณ์เหล่านั้น ทรงหลั่งน้ำพระราชทานช้าง ซึ่งประดับแล้ว ฯ เครื่องประดับที่เท้าทั้ง ๔ ของช้างนั้น ราคา ๔ แสน ฯ เครื่องประดับที่ข้างทั้ง ๒ ราคา ๒ แสน ฯ ผ้ารัดตกัมพลที่ใต้ท้อง ราคาแสนหนึ่ง ฯ ข่ายบนหลัง ๓ ข่าย คือ ข่ายมุกดา ข่ายมณี ข่ายทองคำ ราคา ๓ แสน ฯ เครื่องประดับที่หูทั้ง ๒ ราคา ๒ แสน ฯ ผ้ากัมพลลาดบนหลัง ราคาแสนหนึ่ง ฯ เครื่องประดับกระพอง ราคาแสนหนึ่ง ฯ ดอกไม้กรองบนศีรษะ (หรือสายรัด) ๓ ราคา ๓ แสน ฯ เครื่องประดับปลายหู ราคา ๒ แสน ฯ เครื่องประดับงาทั้ง ๒ ราคา ๒ แสน ฯ เครื่องประดับโสตถิก[๑] ที่งวง ราคาแสนหนึ่ง ฯ เครื่องประดับหาง ราคาแสนหนึ่ง ฯ เครื่องประดับอยู่ที่ตัวช้างยกของหาค่ามิได้เสีย ราคา ๒๒ แสน ฯ บันไดสำหรับขึ้นช้าง ราคาแสนหนึ่ง ฯ อ่างอาหารที่บริโภคราคาแสนหนึ่ง ฯ ทรัพย์ประมาณเท่านั้น ราคาถึง ๒๔ แสน ฯ ส่วนแก้วมณีที่พุ่มฉัตร แก้วบุษยรามณี แก้วมุกดาหาร ขอแก้วมณีแก้วมุกดาหารที่สวมคอช้าง แก้วมณีที่กระพองช้าง ของ ๖ อย่างนี้หาค่ามิได้ ฯ แม้ช้างก็หาค่ามิได้ทีเดียว รวมของหาค่ามิได้เป็น ๗ กับทั้งช้าง ฯ พระมหาสัตว์ได้พระราชทานของหาค่ามิได้ทั้งปวงนั้นแก่พวกพราหมณ์ ฯ ทั้งได้พระราชทานสกุลช้างรุ่งช้าง ๕๐๐ สกุล พร้อมด้วยควานหรือหมอช้างผู้รักษาช้าง ฯ พร้อมกับเวลาที่พระมหาสัตว์

---

(๑) ในหนังสือเวลสันดรชาดก ที่แต่งเป็นคำประพันธ์ภาษาไทยว่าตาย หรือจะเป็นเครื่องประดับรูปสวัสดิก ฯ

พระราชทานช้างนั้นเอง โกลาหลต่างอย่างมิแผ่นดินไหวเป็นต้น ก็ได้เกิดมีโดยนัยที่ท่านกล่าวมาแล้วในหนหลังนั้นแล ฯ สมเด็จพระยรมศาสดา เมื่อทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ตทาสิ ยำ ภีสนกำ ตทาสิ โลมหำสนำ
หตฺถินาเค ปทินฺนมฺหิ เมทนี สมกมฺปถ ฯ
ตทาสิ ยำ ภีสนกำ ตทาสิ โลมหำสนำ
หตฺถินาเค ปทินฺนมฺหิ ขุภิตฺถ นครำ ตทา ฯ
สมากุลำ ปุรำ อาสิ โฆโส จ วิปุโล มหา
หตฺถินาเค ปทินฺนมฺหิ สิวินำ รฏฺฐวฑฺฒเน ฯ

ในเมื่อพระเวสสันดร พระราชทานช้างประเสริฐ ในกาลนั้น ความน่ากลัวความสยองขนได้เกิด มิเมทนีก็หวั่นไหว ในเมื่อพระเวสสันดรพระราชทานช้างประเสริฐ ในกาลนั้นความน่ากลัวความสยองขนได้เกิดมี พระนครก็กำเริบ ฯ ในเมื่อพระเวสสันดรพระราชทานช้างประเสริฐ ผู้ทำความเจริญให้แก่สีพีรัฐ์ ชาวบุรีก็เกลื่อนกล่นเสียงกึกก้องก็แผ่ไปเป็นอันมาก ฯ

ดังได้สดับมา พวกพราหมณ์ครั้นได้ช้างที่ประตูด้านทักษิณทิศแล้ว ก็พากันนั่งขนหลังช้าง มีมหาชนห้อมล้อมขับขี่ไปโดยท่ามกลางพระนคร ฯ มหาชนทั้งหลายเห็นพราหมณ์เหล่านั้นแล้วกล่าวว่า พราหมณ์ผู้เจริญทั้งหลาย ซึ่งขนขช้างของชาวเรา พวกท่านได้ช้างมาจากไหน ฯ พวกพราหมณ์กล่าวว่า พระเวสสันดรมหาราชพระราชทานช้างแก่พวกเรา พวกท่านเป็นอะไร แล้วแซกมหา

ชนด้วยวิการของช้างเป็นต้น พลางขยไปโดยท่ามกลางพระนคร หนีออกไปโดยประตูทิศอุดร ฯ ชาวนครเคียดแค้นต่อพระโพธิสัตว์เหตุเทวดาดลใจ จึงได้พากันประชุมที่ประตูพระราชวัง ทำการกล่าวโทษอย่างมหันต์ ฯ เพราะเหตุนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสว่า

สมากุลำ ปุรำ อาสิ โฆโส จ วิปุโล มหา
หตฺถินาเค ปทินฺนมฺหิ สิวินำ รฏฺฐวฑฺฒเน ฯ
อเถตฺถ วตฺตติ สทฺโท ตุมุโล เภรโว มหา
หตฺถินาเค ปทินฺนมฺหิ ขุภิตฺถ นครำ ตทา ฯ
อเถตฺถ วตฺตติ สทฺโท ตุมุโล เภรโว มหา
หตฺถินาเค ปทินฺนมฺหิ สิวินำ รฏฺฐวฑฺฒเน ฯ

ในเมื่อพระเวสสันดรพระราชทานช้างประเสริฐ ผู้ทำความเจริญให้แก่ชาวสีพีรัฐ์, ชาวบุรีก็เกลื่อนกล่น เสียงกึกก้องก็แผ่ไปเป็นอันมาก ฯ ในเมื่อพระเวสสันดรพระราชทานช้างประเสริฐ, ครั้งนั้นเสียงอื้ออึงซึ่งน่ากลัวมาก ได้เป็นไปในสีพีรัฐ์นั้น, ครานั้นพระนครก็กำเริบ ฯ ในเมื่อพระเวสสันดรพระราชทานช้างประเสริฐ ผู้ทำความเจริญให้แก่ชาวสีพีรัฐ์ ครั้งนั้นเสียงอื้ออึงซึ่งน่ากลัวมาก ได้เป็นไปในสีพีรัฐ์นั้น ฯ

ครั้งนั้นชนชาวนครทั้งหลายมีจิตโกรธเคือง เพราะการพระราชทานช้างนั้น จึงพากันกราบทูลแด่พระราชา ฯ เพราะเหตุนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสว่า

อุคฺคา จ ราชปุตฺตา จ เวสิยานา จ พฺราหฺมณา

หตฺถาโรหา อนีกฏฺฐา รถิกา ปตฺติการกา
เกวโลจาปี นิคโม วิวิโย จาปี สมาคตา
ทิสฺวา นาคํ นิยมานํ เต รญฺโญ ปฏิเวทยุ
วิธมํ เทว เต รฏฺเ ปฺตฺโต เวสฺสนฺตโร ตว
กถิ โน หตฺถินิ ทชฺชา นาคํ รฏฺเสฺส ปูชิตํ
กตฺ โน กุญฺชรํ ทชฺชา อีสาทนฺตํ อุรุฬฺหวิ
เขตฺตญฺญุ สพฺพยุทฺธานิ สพฺพเสตฺ คชุตฺตมิ
ปณฺฑุกมฺพลสญฺฉนนิ ปภินฺนิ สตฺตุมทฺทนิ
ทนฺตี สวาลวีชนี เสตฺ เกลาสสาทิสิ
สเสตจฺฉตฺตฺ สุปตฺเถยฺยิ สาถพฺพนิ สหตฺถิป
อคฺยาน ราชวาห พฺราหฺมณาน อทาธน

คนพวกอุคคะ[๑] ราชบุตร พ่อค้า พราหมณ์ พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า ทั้งชาวนิคมทั้งชาวสิ้ สิ้นด้วยกันได้มาประชุมกัน, คนเหล่านั้นเห็นพราหมณ์นำพระยาช้างไป จึงกราบทูลแด่พระราชาว่า ข้าแต่สมมติเทพเจ้า แว่นแคว้นของพระองค์ฉิบหายแล้ว, ไฉน พระเวสสันดรพระราชบุตรของพระองค์ จึงพระราชทานพระยาช้างประเสริฐที่รายฎรบูชาของข้าพระเจ้าทั้งหลาย, ไฉน จึงพระราชทานกุญชรของข้าพระเจ้าซึ่งมีงาดังงอนไถแกล้วกล้า รู้จักเขตแห่งยุทธวิธีทุกอย่าง เผือกล้วนเป็นช้างประเสริฐ ปกคลุมด้วยผ้ากัมพลเหลือง

---

(๑) ในหนังสือเวสสันดรชาดก คำประพันธ์ภาษาไทยว่า บุตรอำมาตย์,ในอภิธานับปทีปิกาว่าผู้เกิดแต่กษัตริย์กับนางสุทธะ คือฝ่ายบิดาเป็นกษัตริย์ ฝ่ายมารดาเป็นสุทธะ, แต่ในอรรถกถาแก้เป็นอุคคต ปญฺญา ปากฏ ซึ่งหมายความว่า ฟุ้งไป รู้ทั่วกัน ปรากฏ ฯ

ชัยมัน ย่ายศัตรู ผูกคิแล้วพร้อมทั้งวาลวิชนี มีสีขาวเช่นด้วยเขา
ไกลาส พร้อมทั้งฉัตรขาว พร้อมทั้งเครื่องลาด พร้อมทั้งหมอช้าง
พร้อมทั้งผู้เลี้ยงช้าง, ไฉน จึงพระราชทานช้างราชพาหนะซึ่งเป็นยาน
เลศ เป็นทรัพย์ทั้งสงวน แก่พราหมณ ฯ

ก็และชาวนครครั้นกราบทูลอย่างนั้นแล้ว ได้กราบทูลต่อไปดังนี้ว่า

อนุนปานญฺจ โส ทชฺชา วตฺถเสนาสนานิ จ
เอตฺโข ทานปฏิรูปฺ เอตฺโข พฺราหฺมณารหฺ ฯ
อยฺ เด วฺสราชาโน สิวีนฺ รฏฺฐวฑฺฒโน
กถฺ เวสฺสนฺตโร ปุตฺโต คชฺ ภาเชติ สญฺชย ฯ
สเจ ตฺวฺ น กริสฺสสิ สิวีนฺ วจนฺ อิทฺ ฯ
มญฺเญ ตฺ สห ปุตฺเตน สิวิหตฺเถ กริสฺสเร ฯ

พระเวสสันดรนั้น ควรจะพระราชทานข้าวน้ำและผ้าผ่อน ทนอนทนั่ง ฯ ของเช่นนั้นและควรพระราชทาน ของเช่นนั้นและควรแก่พราหมณ์ ฯ ข้าแต่สญชัยราชเจ้า ไฉนพระเวสสันดรราชบุตรผู้เป็นพระราชาโดยพระวงศ์ของพระองค์ ผู้ทรงทำความเจริญให้แก่สีพรัฐรู้จึงทรงปันพระยาช้างไป ฯ ถ้าพระองค์จักไม่ทรงทำตามถ้อยคำของชาวสีพี ก็หน้าที่ว่าชาวสีพีจักทำพระองค์พร้อมด้วยพระราชบุตรให้อยู่ในเงื้อมมือ ฯ

พระราชาทรงสดับเรื่องราวนั้นแล้ว ทรงสำคัญว่า คนเหล่านี้ปรารถนาจะฆ่าพระเวสสันดร จึงตรัสว่า

4.30 ว.6844 294.308
พ.717

กามํ ชนปโท มาสิ รฏฺฐญฺจาปี วินสฺสตุ ฯ
นาหํ สิวีนํ วจนา ราชปุตฺตํ อทูสกํ
ปพฺพาเชยฺยํ สกา รฏฺฐา ปุตฺโต หิ มม โอรโส ฯ
กามํ ชนปโท มาสิ รฏฺฐญฺจาปี วินสฺสตุ
นาหํ สิวีนํ วจนา ราชปุตฺตํ อทูสกํ
ปพฺพาเชยฺยํ สกา รฏฺฐา ปุตฺโต หิ มม อตฺรโช ฯ
น จาหํ ตสฺมึ ทุพฺภเยยฺยํ อริยสีลวโต หิ โส ฯ
อสิโลโกปี เม อสฺส ปาปญฺจ ปสเว พหุ
กถํ เวสฺสนฺตรํ ปุตฺตํ สตฺเถน ฆาตยามเส

ถึงชนบทมิได้มี และแว่นแคว้นย่อยยับไป ก็ตามเถิด ฯ

เราไม่ควรขับไล่พระราชบุตรผู้ไม่มีโทษ จากแว่นแคว้นของตน ตามคำของชาวสีพี เพราะพระราชบุตรเกิดจากอกของเรา ฯ ถึงชนบทมิได้มีและแว่นแคว้นย่อยยับไปก็ตามเถิด เราไม่ควรขับไล่พระราชบุตรผู้ไม่มีโทษ จากแว่นแคว้นของตน ตามคำของชาวสีพี เพราะพระราชบุตรเกิดแต่ตัวเรา อนึ่ง ไม่ควรประทุษร้าย (๑) ในเธอ เพราะเธอเป็นผู้มีศีลประเสริฐ แม้คำที่ไม่เป็นเกียรติก็จะพึงมีแก่เรา และเราจะประสพบาปเป็นอันมาก เราจะฆ่าพระเวสสันดรบุตรเราด้วยศัสตราอย่างไรได้ ฯ

---

๑ ศัพท์นี้ ภาษาบาลีว่า "ทุพฺภเยยฺยํ" ในอัตถกถา แก้ความเป็นอย่างอื่นไปว่า "บุตรของเราไม่มีโทษ คือไม่มีความผิด" ซึ่งน่าจะเป็นบทแก้ของศัพท์ว่า "อทูสกํ" เพราะฉะนั้น ความจึงไม่สมกัน ฯ ในฉบับยุโรป ไม่มีคำแก้บทนี้ ฯ

ชาวสีพีทั้งหลายได้ฟังพระราชดำรัสนั้นแล้ว จึงกราบทูลว่า

มา นำ ทณฺเฑน สตฺเถน น หิ โส พนฺธนารโห ฯ
ปพฺพาเชหิ จ นำ รฏฺฐา วงฺเก วสตุ ปพฺพเต ฯ

พระองค์อย่าฆ่าพระเวสสันดรนั้นด้วยท่อนไม้ หรือด้วยศัสตรา พระเวสสันดรนั้นไม่ควรแก่เครื่องพันธนาการเลย แต่ขอพระองค์จงขับไล่เธอออกจากแว่นแคว้นไปอยู่ที่เขาวงกต ฯ

พระราชาทรงสดับถ้อยคำนั้นแล้วจึงตรัสว่า

เอโส เจ สิวีนำ ฉนฺโท ฉนฺทำ น ปนุทามหเส ฯ
อิมำ โส วสตุ รตฺตึ กาเม จ ปริภุญฺชตุ ฯ
ตโต รตฺยา วิวสเน สริยสฺสุคฺคมนำ ปติ
สมคฺคา สิวิโย หุตฺวา รฏฺฐา ปพฺพาชยนฺตุ ตำ

ถ้าความพอใจของชาวสีพีเช่นนั้น เราก็ไม่ขัดความพอใจ แต่ขอบุตรเรานั้นจงอยู่ และบริโภคกามทั้งหลายตลอดคืนนี้ก่อน ต่อจากนั้นเมื่อสิ้นราตรี พระอาทิตย์ขึ้นไปแล้ว ชาวสีพีจงพร้อมกันขับไล่เธอออกจากแว่นแคว้นเถิด ฯ

ชาวสีพีเหล่านั้นทูลรับพระราชดำรัสว่า พระเวสสันดรจงอยู่ตลอดราตรเถิด ฯ ลำดับนั้น พระราชาทรงส่งชาวนครเหล่านั้นกลับไป เมื่อทรงส่งข่าวแก่พระราชบุตร จึงตรัสเรียกนายนักการมาแล้วทรงส่งไปยังสำนักพระราชบุตรนั้น ฯ นายนักการนั้นทูลรับว่าดีละ แล้วไปยังนิเวศน์ของพระเวสสันดร กราบทูลประพฤติการณ์นั้นแล้ว ฯ

สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อทรงประกาศข้อความนั้นจึงตรัสว่า

อุฏฺเฐหิ กตฺเต ตรมาโน คนฺตฺวา เวสฺสนฺตรํ วท
สิวิโย เทว เต กุทฺธา เนคมา จ สมาคตา
อุคฺคา จ ราชปุตฺตา จ เวสิยานา จ พฺราหฺมณา
หตฺถาโรหา อนีกฏฺฐา รถิกา ปตฺติการกา
เกวโล จามิ นิคโม สิวิโย จาปี สมาคตา
อสฺมา รตฺยา วิวสเน สุริยสฺสุคฺคมนํ ปติ
สมคฺคา สิวิโย หุตฺวา รฏฺฐา ปพฺพาชยนฺติ ตํ ฯ
ส กตฺตา ตรมาโนว สิวิราเชน เปสิโต
อามุตฺตสพฺพาภรโณ สุวตฺโถ จนฺทนปุโพสิโต
สีสํ นหาโต อุทเกโส อามุตฺตมณิกุณฺฑโล
อุปาคมิ ปุรํ รมฺมํ เวสฺสนฺตรนิเวสนํ ฯ
ตตฺถทฺทส กุมารํ โส รมฺมมานํ สเก ปุเร
ปริกิณฺณํ อมจฺเจหิ ติทสานํว วาสวํ
โส ตตฺถ คนฺตฺวา รมฺมมาทิ กตฺตา เวสฺสนฺตรมพฺรวิ
ทุกฺขํ เต เวทยิสฺสามิ มา เม กุชฺฌ รเถสภ
วนฺติตฺวา โรทมาโน โส กตฺตา ราชานมพฺรวิ
ภตฺตา เมสิ มหาราช สพฺพกามรสาหโร
ทุกฺขํ เต เวทยิสฺสามิ ตตฺถ อสฺสาสยนฺตุ มํ ฯ
สิวิโย เทว เต กุทฺธา เนคมา จ สมาคตา
อุคฺคา จ ราชปุตฺตา จ เวสิยานา จ พฺราหฺมณา

หตฺถาโรหา อนีกฏฺฐา รถิกา ปตฺติการกา
เกวโล จาปี นิคโม สิวิโย จาปี สมาคตา
อสฺมา รตฺยา วิวสเน สุริยสฺสุคฺคมนำ ปติ
สมคฺคา สิวิโย หุตฺวา รฏฺฐา ปพฺพาชยนฺตุ ตำ

นายนักการนั้น อันพระเจ้าสิพิทรงส่งไปด้วยพระดำรัสว่า ดูกรนายนักการ ท่านจงลุกขึ้นจงรีบไปทูลพระเวสสันดรว่า ข้าแต่สมมติเทพเจ้า ชาวสิพีและชาวนิคมพากันโกรธเคืองพระองค์ ชนพวกอุคคะและราชบุตร พ่อค้า พราหมณ์ พลช้าง พลม้า พลรถ พลเดินเท้า ทั้งชาวนิคม ทั้งชาวสิพี หมดด้วยกัน มาประชุมกันแล้ว เมื่อสิ้นราตรีนี้ พระอาทิตย์ขึ้นไปแล้ว ชาวสิพีจะพร้อมกันขับไล่พระองค์จากแว่นแคว้นดังนี้ นายนักการนั้น (เมื่อได้รับพระราชดำรัสแล้ว) รีบเร่งสวมสรรพอาภรณ์นุ่งห่มเรียบร้อยประพรมด้วยแก่นจันทน์ ล้างศีรษะในน้ำสวมกุณฑลแก้วมณีแล้ว เข้าไปยังบุรีรมย์ที่เสด็จอยู่ของพระเวสสันดร ฯ เข้าไป ณ ที่นั้นแล้ว ได้เห็นพระราชกุมาร ทรงรื่นรมย์อยู่ในพระราชวังแห่งพระองค์เกลื่อนกล่นด้วยหมู่อำมาตย์ ปานประหนึ่งท้าววาสวะแห่งไตรทศทิพยสถาน นายนักการนั้นครั้นไปในที่นั้นแล้ว ได้กราบทูลพระเวสสันดรผู้ทรงรื่นรมย์อยู่ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นเจ้าแห่งรส ข้าพระบาทขอทูลแจ้งความทุกข์แด่พระองค์ ขอพระองค์อย่าได้ทรงโกรธแก่ข้าพระบาทเลย นายนักการนั้นถวายบังคมแล้ว พลางคร่ำครวญกราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่มหาราช พระองค์เป็นผู้ทรงชุบเลี้ยงข้าพระบาท

ทรงนำมาซึ่งรสที่น่าใคร่ทุกอย่าง ข้าพระยาทรงทูลความทุกข์แด่พระองค์ ขอพระยาทรงทั้ง ๒ ของพระองค์จงยังข้าพระยาทรงให้เขาใจในเรื่องนั้นเถิด ฯ ข้าแต่สมมติเทพเจ้า ชาวสีพีและชาวนิคมพากันโกรธเคืองพระองค์ ชนพวกอุคคะ และราชบุตร พ่อค้า พราหมณ์ พลช้าง พลม้า พลรถ พลเดินเท้า ทั้งชาวนิคม ทั้งชาวสีพีหมดด้วยกัน มาประชุมกันแล้ว เมื่อสิ้นราตรีนี้ พระอาทิตย์ขึ้นไปแล้ว ชาวสีพีจะพรักพร้อมกันยกไล่พระองค์มากแวดล้อมกัน ฯ

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

กิสฺมึ เม สิวิโย กุทฺธา โย น ปสฺสามิ ทุกฺกฏึ
ตำ เม กตฺเต วิยาจิกฺข กสฺมา ปพฺพาชยนฺติ มำ ฯ

ดูกรนายนักการ ชาวสีพีโกรธเราในเพราะเรื่องอะไร ท่านจงบอกความชั่วแก่เราผู้ไม่เห็นให้แจ้งชัด. เหตุไรเขาจึงยกไล่เรา ฯ

นายนักการกราบทูลว่า

อุคฺคา จ ราชปุตฺตา จ เวสิยานา จ พฺราหฺมณา
หตฺถาโรหา อนีกฏฺฐา รถิกา ปตฺติการกา

นาคทาเนน ขียนฺติ ตสฺมา ปพฺพาชยนฺติ ตำ ฯ

ชนพวกอุคคะและราชบุตร พ่อค้า พราหมณ์ พลช้าง พลม้า พลรถ พลเดินเท้า ทั้งหลาย พากันเดือดเนื้อร้อนใจเพราะพระราชทานช้าง เหตุนั้น เขาจึงพากันยกไล่พระองค์ ฯ

พระมหาสัตว์ทรงสดับเหตุการณ์นั้นแล้ว ทรงโสมนัสตรัสว่า

หทยํ จกฺขุมฺปหํ ทชฺชํ กึ เม พาหิรกํ ธนํ
หิรญฺญํ วา สุวณฺณํ วา มุตฺตา เวฬุริยา มณี
ทกฺขิณํ วามหํ พาหุ๎ ทิสฺวา ยาจกมาคเต
ทเทยฺยํ น วิกมฺเปยฺยํ ทาเน เม รมตี มโน ฯ
กามํ มํ สิวิโย สพฺเพ ปพฺพาเชนฺตุ หนนฺตุ วา
เนว ทานา วิรมิสฺสํ กามํ ฉินฺทนฺตุ สตฺตธา ฯ

เราจะให้หทัยให้จักษุ เงินทองแก้วมุกดาแก้วไพฑูร แก้วมณีก็ดี เป็นเพียงทรัพย์ภายนอกของเราจะเป็นอะไร เมื่อยาจกมาถึงเราเห็นยาจกแล้ว จะให้แขนเบื้องขวาเบื้องซ้าย เราไม่หวั่นไหว เพราะใจของเรายินดีในทาน ฯ ชาวสีพีทั้งปวงจงขับไล่หรือจงฆ่าเราก็ตาม จงตัดเราเป็น ๗ ท่อนก็ตามเถิด เราจักงดการให้ทานเสียไม่ได้เลย ฯ

นายนักการพ่งพระราชดำรัสนั้นแล้ว เมื่อกราบทูลสาสนแม้อย่างอื่นตามมติของตน ซึ่งพระราชาหรือชาวเมืองไม่ได้มอยให้มา (ไม่ได้สั่งมา) จึงกราบทูลว่า

เอวนฺตํ สิวิโย อาหุ เนคมา จ สมาคตา ฯ
โกนฺติมาราย ตีเรน คิริมารญฺชรํ ปติ
เยน ปพฺพาชิตา ยนฺติ เตน คจฺฉตุ สุพฺพโต ฯ

ชาวสีพีและชาวนิคมประชุมกันกล่าวอย่างนี้ว่าพระเวสสันดรผู้มีวัตรดี จงมุ่งหน้าสู่อารัญชรคิรี ทางฝั่งแม่น้ำโกนติมาราไปตามทางที่พระเจ้าแผ่นดินผู้ถูกขับไล่ไปเถิด ฯ

พระมหาสัตว์ทรงสดับคำของนายนักการนั้นแล้ว ตรัสว่าดี แล้ว เราจักไปตามทางไปของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย ผู้ทำความผิด ๆ แต่ว่าชาวนครไม่ได้ขับไล่เราเพราะโทษอย่างอื่น ขับไล่เพราะเราให้ช้าง แม้เมื่อเช่นนั้น เราจักให้สัตตสตกมหาทาน (ให้ใหญ่ประมาณสิ่งที่ให้สิ่งละ ๗ ร้อย) สักวันหนึ่ง ชาวนครจงให้โอกาสเราเพื่อให้ทานสักวันหนึ่งเถิด พรุ่งนี้เราให้ทานแล้ว มะรืนจักไปดังนี้แล้ว ตรัสว่า

โสหำ เตน คมิสฺสามิ เยน คจฺฉนฺติ ทูสกา
รตฺตินฺทิวำ เม ขมถ ยาว ทานำ ททามิหำ ฯ

เรานั้นจักไปตามทางที่พระราชาผู้มีความผิดไป (แต่ว่า) ขอพวกท่านจงงดแก่เราสักคืนและวัน ๑ เพียงเราให้ทานเสร็จเถิด ฯ

นายนักการได้ฟังพระราชดำรัสนั้นแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพเจ้า นั่นเป็นความดี ข้าพระเจ้าจักบอกพระราชประสงค์นั้นแก่ชาวนคร และกราบทูลแด่พระราชาดังนี้ แล้วหลีกไป ฯ พระมหาสัตว์ส่งเขากลับแล้ว ตรัสสั่งให้หาผู้ปกครองเสนาหมู่ใหญ่มา ตรัสว่า พรุ่งนี้เราจักให้สัตตสตกมหาทาน ท่านจงจัดช้าง ๗ ร้อย ม้า ๗ ร้อย รถ ๗ ร้อย หญิง ๗ ร้อย โคนม ๗ ร้อย ทาสชาย ๗ ร้อย ทาสหญิง ๗ ร้อย และข้าวน้ำเป็นต้นมีประการต่าง อย่าง โดยที่สุดแม้สุราซึ่งเป็นของไม่ควรให้ทาน ฯ ท่านจงจัดตั้งของทั้งหมดนั้นไว้ ฯ ตรัสสั่งให้ตระเตรียมสัตตสตกมหาทานแล้วส่งอำมาตย์กลับไป พระองค์เดียวเท่านั้นเสด็จไปยังที่ประทับของพระ

นางมัทรี ประทับนั่งบนพระที่สิริไสยาทรงสนทนากับพระมัทรีนั้น ฯ

สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

อามนฺตยิตถ ราชา นำ มทฺที สพฺพงฺคโสภนำ
ยำ เต กิญฺจิ มยา ทินฺนำ ธนธญฺญญฺจ วิชฺชติ
หิรญฺญำ วา สุวณฺณำ วา มุตฺตา เวฬุริยา พหู
สพฺพนฺตำ นิหเรยฺยาสิ ยญฺจ เต เปติกำ ธนำ ฯ

พระราชาตรัสเตือนพระมัทรีผู้มีสรรพางค์ (องค์อวยวะทั้งปวง) อันงามนั้นว่า ทรัพย์ที่พึงสงวนอะไรที่ฉันให้เธอ คือ เงิน ทอง แก้วมุกดาหรือแก้วไพฑูรมีอยู่เป็นอันมาก และทรัพย์อันใดที่เป็นของฝ่ายพระบิดาของเธอ เธอพึงเก็บหอมทรัพย์ทั้งหมดนั้นไว้ ฯ

ตมพฺรวิ ราชปุตฺตี มทฺที สพฺพงฺคโสภนา
กุหึ เทว นิหเรยฺยาสิ ตำ เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิโต ฯ

พระนางมัทรีราชบุตรีผู้มีสรรพางค์อันงาม ได้ตรัสกะพระเวสสันดรว่า ขอให้หม่อมฉัน เก็บหอมทรัพย์ไว้ ณ ที่ไหนพระเจ้าข้า หม่อมฉันทูลถามแล้ว ขอพระองค์ได้ตรัสบอกข้อความนั้นเถิด ฯ

พระเวสสันดร ตรัสว่า

สเจนฺเตสุ ทชฺเชส ทานำ มทฺที ยถารหำ
น หิ ทานา ปรำ อตฺถิ ปติฏฺฐา สพฺพปาณินำ ฯ

ดูรามัทรี เธอพึงให้ทานในท่านผู้มีศีลทั้งหลายตามควร เพราะทานที่พึงของสรรพสัตว์ทั้งหลายอื่นจากทานไม่มี ฯ

พระนางมัทรีทูลรับพระราชดำรัสว่า ดีละพระเจ้าข้า ดังนั้น

แล้ว ฯ ลำดับนั้นพระเวสสันดรราชาเมื่อจะทรงโอวาทพระมัทรีนั้นให้ยิ่งขึ้นไป จึงตรัสว่า

ปุตฺเตสุ มทฺทิ ทเยสิ สสฺสุยา สสฺสุรมฺหิ จ
โย จ ตำ ภตฺตา มญฺเญยฺย สกฺกจฺจนฺตำ อุปฏฺฐหิ ฯ
โน เจ ตำ ภตฺตา มญฺเญยฺย มยา วิปฺปวเสน เต
อญฺญำ ภตฺตารำ ปริเยสิ มา กิลตฺถ มยา วินา ฯ

ดูรามัทรี เธอพึงกรุณาในบุตรทั้ง ๒ และในแม่ผัว ในพ่อผัว อนึ่งผู้ใดพึงมาตกลงว่าจักเป็นภรรดาเธอ เธอพึงบำรุงผู้นั้นโดยเคารพ ฯ ถ้าไม่มีใครมาตกลงว่าจักเป็นภรรดาเธอ เธอพึงแสวงหาภรรดาอันเถิด ฯ เพราะเธอกับฉันต้องพรากกัน เธออย่าต้องลำบากเพราะจากฉันเลย ฯ

ลำดับนั้นพระมัทรีทรงดำริว่า เหตุไรหนอ พระราชสามีจึงตรัสพระวาจาเช่นนี้ จึงกราบทูลถามว่า ข้าแต่สมมติเทพ ไฉนพระองค์จึงตรัสเรื่องที่ไม่สมควรเช่นนี้ ฯ ฝ่ายพระมหาสัตว์ตรัสตอบพระนางว่า ดูราเธอผู้จำเริญ เพราะฉันให้ช้าง ชาวสีพีพากันโกรธเคืองขับไล่ฉันจากแว่นแคว้น พรุ่งนี้ฉันจักให้สัตตสตกมหาทาน ในวันที่ ๓ (มรืนนี้) จักออกจากพระนครดังนี้แล้ว ตรัสว่า

อหำ หิ วนำ คจฺฉามิ โฆรำ พาฬมิคายุตำ
สำสโย ชีวิตำ มยฺหำ เอกกสฺส พฺรหาวเน ฯ

ฉันจักไปสู่ป่าที่น่ากลัวประกอบไปด้วยสัตว์ร้าย เมื่อฉันคนเดียวอยู่ในป่าใหญ่ ชีวิตก็น่าสงสัย ฯ

(ในบทเหล่านั้น บทว่า น่าสงสัย พระมหาสัตว์ตรัสโดยประสงค์ว่า เมื่อฉันผู้สุขุมาลโดยส่วนเดียว อยู่ในป่าซึ่งล้อมรอบไปด้วยศัตรูเป็นอันมาก ชีวิตจักมีแต่ไหน ฉันต้องตายโดยแน่นอน ฯ)

ตมพฺรวิ ราชปุตฺตี มทฺที สพฺพงฺคโสภนา
อภุมฺเม กถํ นุ ภณสิ ปาปกํ วต ภาสสิ
เนส ธมฺโม มหาราช ยํ ตฺวํ คจฺเฉยฺย เอกโก
อหมฺปี เตน คจฺฉามิ เยน คจฺฉติ ขตฺติย ฯ
มรณํ วา ตยา สทฺธึ ชีวิตํ วา ตยา วินา
ตเทว มรณํ เสยฺโย ยญฺเจ ชีเว ตยา วินา ฯ
อคฺคึ อุชฺชาลยิตฺวาน เอกชาลสมาหิตํ
ตตฺเถว มรณํ เสยฺโย ยญฺเจ ชีเว ตยา วินา ฯ
ยถา อารญฺญิกํ นาคํ ทนฺตี อเนฺวติ หตฺถินี
เชสฺสนฺตํ คิริทุคฺเคสุ สเมสุ วิสเมสุ จ
เอวนฺตํ อนุคจฺฉามิ ปุตฺเต อาทาย ปจฺฉโต
สุภรา เต ภวิสฺสามิ น เต เหสฺสามิ ทุพฺภรา ฯ

พระมหาราชบุตรีผู้มีสรรพางค์อันงามได้กราบทูลพระเวสสันดรว่า ไฉนหนอพระองค์จึงตรัสถึงเรื่องที่ไม่เคยมี ไฉนหนอจึงตรัสถึงเรื่องที่ชั่ว ข้าแต่มหาราชเจ้า ข้อที่พระองค์พึงเสด็จพระองค์เดียวนั้นไม่เป็นธรรม ข้าแต่ขัตติยราชเจ้า หม่อมฉันขอตามเสด็จโดยมรรคาที่พระองค์พึงเสด็จไป ฯ ตายกับพระองค์หรือเป็นอยู่เว้นจากพระองค์ (สองอย่างนั้น) ตายกับพระองค์นั่นและประเสริฐกว่า เป็นอยู่เว้นจากพระองค์ประเสริฐอะไร ฯ ก่อไฟให้โพลงขึ้น มีเปลวเป็น

อันเดียวตั้งอยู่แล้ว ตายในไฟนั้นนั่นและประเสริฐกว่า เป็นอยู่เว้น
พระองค์เสียจะประเสริฐอะไร ๆ นางช้างติดตามพระยาช้างผู้มีปกติ
อยู่ในป่า เที่ยวไป ณ ภเขาและที่หล่มในที่เสมอและที่ไม่เสมอทั้งหลาย
ฉันใด หม่อมฉันก็จะพาเอาบุตรทั้ง ๒ ติดตามพระองค์ไปในเบื้องหลัง
ฉันนั้น ๆ หม่อมฉันจักเป็นผู้เลี้ยงง่ายจักไม่เป็นผู้เลี้ยงยากเลย ๆ

พระนางมัทรีนั้น ครั้นกราบทูลอย่างนั้นแล้ว เมื่อจะทรง
พรรณนาหิมวันตประเทศ ประคุจเคยทอดพระเนตรเห็นเอง จึงกราบ
ทูลต่อไปว่า

อิเม กุมาเร ปสฺสนฺโต มญฺชุเก ปิยภาณิเน
อาสิเน วนคุมฺพสฺมิ น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ๆ
อิเม กุมาเร ปสฺสนฺโต มญฺชุเก ปิยภาณิเน
กิพนฺเต วนคุมฺพสฺมิ น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ๆ
อิเม กุมาเร ปสฺสนฺโต มญฺชุเก ปิยภาณิเน
อสฺสเม รมณียมฺหิ น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ๆ
อิเม กุมาเร ปสฺสนฺโต มญฺชุเก ปิยภาณิเน
กิพนฺเต อสฺสเม รมเม น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ๆ
อิเม กุมาเร ปสฺสนฺโต มาลธารี อลงฺกเต
อสฺสเม รมณียมฺหิ น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ๆ
อิเม กุมาเร ปสฺสนฺโต มาลาธารี อลงฺกเต
กิพนฺเต อสฺสเม รมเม น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ๆ

ยทา ทกฺขสิ นจฺจนฺเต กุมาเร มาลธาริเน
อสฺสเม รมณียมฺหิ น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ฯ
ยทา ทกฺขสิ นจฺจนฺเต กุมาเร มาลธาริเน
กีฬนฺเต อสฺสเม รมฺเม น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ฯ
ยทา ทกฺขสิ มาตงฺคํ กุญฺชรํ สฏฺฐิหายนํ
เอกํ อรญฺเญ วิจรนฺตํ น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ฯ
ยทา ทกฺขสิ มาตงฺคํ กุญฺชรํ สฏฺฐิหายนํ
สายํ ปาโต วิจรนฺตํ น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ฯ
ยทา กาเรณุสมฺผสฺส ยูถสฺส ปุรโต วชํ
โกญฺจํ กาหติ มาตงฺโค กุญฺชโร สฏฺฐิหายโน
ตสฺส ตํ นทโต สุตฺวา น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ฯ
อุภโต วนวิกาเส ยทา ทกฺขสิ กามทํ
วเน พาพฺหิคากิญฺเญ น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ฯ
มิคํ ทิสฺวาน สายญฺหํ ปญฺจมาลินิมาคตํ
กีปุริเส จ นจฺจนฺเต น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ฯ
ยทา โสสฺสสิ นิคฺโฆสํ สนฺทมานาย สินฺธุยา
คีตํ กีปุริสานญฺจ น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ฯ
ยทา โสสฺสสิ นิคฺโฆสํ คิริคพฺภรจาริโน
วสมานสฺสุลูกสฺส น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ฯ
ยทา สีหสฺส พฺยคฺฆสฺส ขคฺคสฺส ควยสฺส จ
วเน โสสฺสสิ พาฬานํ น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ฯ

ยทา โมรีหิ ปริกิณฺณํ วรหินำ มตฺถกาสินำ
โมรำ ทกฺขสิ นจฺจนฺตำ น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ฯ
ยทา โมรีหิ ปริกิณฺณำ อณฑชำ จิตรเปกขนำ
โมรำ ทกฺขสิ นจฺจนฺตำ น รชฺชสฺส สรีสฺสสิ ฯ
ยทา โมรีหิ ปริกิณฺณำ นีลคีวำ สิขิณฺฑินำ
โมรำ ทกฺขสิ นจฺจนฺตำ น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ฯ
ยทา ทกฺขสิ เหมนฺเต ปุปฺผิเต ธรณีรุเห
สุรภิสมฺปวายนฺเต น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ฯ
ยทา เหมนฺตเก มาเส หริตำ ทกฺขสิ เมทนึ
อินฺทโคปกสญฺฉนฺนำ น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ฯ
ยทา ทกฺขสิ เหมนฺเต ปุปฺผิเต ธรณีรุเห
กุฏฺชำ พิมฺพชาลญฺจ ปุปฺผิตำ โลทฺทปทฺมกำ
สุรภิสมฺปวายนฺเต น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ฯ
ยทา เหมนฺตเก มาเส วนำ ทกฺขสิ ปุปฺผิตำ
โอปุปฺผานิ ปทุมานิ น รชฺชสฺส สริสฺสสิ ฯ

เมื่อพระองค์ทรงเห็นพระกุมารทั้ง ๒ นั้น ผู้มีเสียงไพเราะ พูดจาถ้อยคำเย็นทรัก นั่งอยู่ที่พุ่มไม้ในป่า จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ ฯ เมื่อทรงเห็นพระกุมารทั้ง ๒ นั้น มีผู้มีเสียงไพเราะพูดจาถ้อยคำเย็นทรัก เล่นอยู่ที่พุ่มไม้ในป่า จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ ฯ เมื่อทรงเห็นพระกุมารทั้งสอง นั้น ผู้มีเสียงไพเราะพูดจาถ้อยคำเย็นทรัก ณ อาศรม

เย็นทรนรมย์ จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ ฯ เมื่อทรงเห็นพระกุมาร
ทง๒น ผู้มเสียงไพเราะพูดจาถ้อยคำเย็นทรัก เล่นอยู่ ณ อาศรมท
รนรมย์ จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ ฯ เมื่อเห็นพระกุมารทง ๒ น
ทรงมาลาประดับองค์ ณ อาศรมเย็นทรนรมย์ จักไม่ทรงระลึกถึงราช
สมบัติ ฯ เมื่อทรงเห็นพระกุมารทง ๒ น ทรงมาลาประดับองค์เล่น
อยู่ ณ อาศรมทรนรมย์ จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ ฯ เมื่อใดได้
ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทง ๒ ทรงมาลาพ่อนอยู่ ณ อาศรมเย็นทรน
รมย์ เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ ฯ เมื่อใดได้ทอดพระเนตร
เห็นพระกุมารทง ๒ ทรงมาลาพ่อนเล่นอยู่ ณ อาศรมทรนรมย์ เมื่อนั้น
จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ ฯ เมื่อใดได้ทอดพระเนตรเห็นกุญชร
ชาติมาตังคะมิวัยล่วง ๖๐ ปี เที่ยวอยู่ในป่าตัวเดียว เมื่อนั้นจักไม่ทรง
ระลึกถึงราชสมบัติ ฯ เมื่อใดได้ทอดพระเนตรเห็นกุญชรชาติมาตังคะ
มิวัยล่วง ๖๐ ปี เที่ยวไปในเวลาเย็นเวลาเช้า เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึก
ถึงราชสมบัติ ฯ เมื่อใดกุญชรชาติมาตังคะมิวัยล่วง ๖๐ ปี นำหน้า
โขลงหมู่นางช้างไป ทำเสียงร้องก้องโกญจนาท พระองค์ได้ทรง
สดับเสียงร้องของช้างทขันลออยู่นน เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราช
สมบัติ ฯ เมื่อใดพระองค์ได้ได้ทอดพระเนตรเห็นแนวป่า ๒ ข้างทาง
และสิ่งที่ให้เกิดความใคร่ ในป่าที่เกลื่อนกล่นด้วยเนื้อร้าย เมื่อนั้น
พระองค์จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ ฯ เมื่อใดได้ทอดพระเนตรเห็น
เนื้อบัญจาลมาลินี (ละมั่ง ?) มาในเวลาเย็น และทอดพระเนตร
หินกินนรที่พ่อนอยู่ เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ ฯ เมื่อใด

จักได้ทรงสดับเสียงกกกอง แห่งนาทีหลั่งไหล และเสียงเพลงขับ
ของพวกกินนร เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ ฯ เมื่อใดจัก
ได้ทรงสดับเสียงร้องแห่งนกค้างคาวเที่ยวอยู่ตามซอกเขา เมื่อนั้นจัก
ไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ ฯ เมื่อใดจักได้ทรงสดับเสียงแห่งสัตว์ร้าย
ในป่า คือราชสีห์ เสือโคร่ง แรด และวัวลาน เมื่อนั้นจักไม่ทรง
ระลึกถึงราชสมบัติ ฯ เมื่อใดได้ทอดพระเนตรเห็นนกยูงที่ห้อมล้อมไป
ด้วยนางนกยูงประดับไปด้วยขน (หรือหาง) รับพ้อนอยู่บนยอดภูเขา
เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ ฯ เมื่อใดได้ทอดพระเนตรเห็น
นกยูงที่เป็นสัตว์เกิดจากไข่ มีขนอันวิจิตร ห้อมล้อมไปด้วยนกยูง
พ้อนอยู่ เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ ฯ เมื่อใดได้ทอด
พระเนตรเห็นนกยูงมีคอเขียวมีหงอนแวดล้อมไปด้วยนางนกยูงพ้อนอยู่
เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ ฯ เมื่อใดได้ทอดพระเนตรเห็น
ต้นไม้ที่ผลิดอกมีกลิ่นหอมพุ่งไป ในฤดูเหมันต์ เมื่อนั้นจักไม่ทรง
ระลึกถึงราชสมบัติ ฯ เมื่อใดได้ทอดพระเนตรเห็นแผ่นดินอันเขียว
สดดาดาษไปด้วยแมลงค่อมทองในเดือนที่เป็นฤดูเหมันต์ เมื่อนั้นจักไม่
ทรงระลึกถึงราชสมบัติ ฯ เมื่อใดได้ทอดพระเนตรเห็นต้นไม้ที่ผลิดอก
คืออัญชันเขียวที่ผลิยอดแดง และต้นโลทและบัวบก[๑] ที่ผลิดอกมี
กลิ่นหอมขจรไปในฤดูเหมันต์ เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ ฯ
เมื่อใดได้ทอดพระเนตรเห็นหมู่ไม้ที่ผลิดอก และปทุมชาติมีดอกร่วง

---

(๑) ภาษาบาลีว่า ปทุมกะ

หลัน ในเดือนที่เย็นฤดูเหมันต์ เมื่อนั้นพระองค์จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ

พระนางมัทรีทรงพรรณนาหิมวันตประเทศ ด้วยพระคาถามีประมาณเท่านี้ ประหนึ่งว่าพระองค์เคยอยู่ในป่าหิมพาน ด้วยประการฉะนี้ ฯ

พรรณนาหิมวันต์ จบ

หอสมุดแห่งชาติ NATIONAL LIBRARY

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา
ถนนบำรุงเมือง ข้างวัดสระเกศ กรุงเทพ
นายทรงวุฒิ วโรภาส ผู้พิมพ์และโฆษณา
โทรศัพท์ ๒๒๙๐๙

พ.ศ.๒๕๐๒